

MAKKAI BÉLA

NEMZETTÖREDÉK ÉS NEMZETPOLITIKA. A REGÁTI TITKOS NEMZETVÉDELMI AKCIÓ MÉRLEGE*

Nemzetpolitikai kihívások és a Romániai Akció terve

Emberek és kultúrák évezredek áramlása a Kárpátok szorosain keresztül a magyar-román viszonylatban is mintegy nyolcszáz éves múltra tekinthet vissza. A biztonsági, ideológiai vagy megélhetési okokból a két román fejedelemség valamelyikében megtelepedő magyarok közül azonban csak azok tudták megőrizni nyelvüket és kulturális hagyományaikát, akik az ortodox vallású lakosság tengerében a katolikus csángó sziget-magyarsághoz kötődtek sorsukat. (Mint a madéfalvi veszedelem kárvallott székelyei.) A többiek – székely vitézek, huszitizmus hitvallói vagy szökött jobbágyok – beolvadtak a románság tömegébe. Emléküket csak a krónikákban is rögzült magyar földrajzi- és személynevek, vagy a városi köztemetők elmosódó betűsorai őrizték meg. S noha a kivándorlás okai (az 1848-as szabadságharc leverése, demográfiai robbanás stb.) és a befogadás körülményei (például a függetlenné váló, egyesült fejedelemség munkaerő- és szakemberhiánya) módosultak, az mit sem változott, hogy a politikai menedéket és/vagy átmenetileg kedvezőbb létfeltételeket találó kivándorlók néhány évtized múltán feloldódnak a gazdajelenségben. Ezt a szikár tényt rögzítette a kor szónokias modorában Thirring Gusztáv, amikor a „magyarság temetőjének” nevezte a Kárpátok túloldalán a szomszédos Romániát.¹

Ennek a voltaképp természetesnek mondható jelenségnek a leírásához azonban – szakmai hiányosságok és politikai célzatosság miatt – hiába kerestünk támpontokat a Román Statisztikai Hivatal kimutatásaiban. Az adatok nemzetiségi, illetve anyanyelv szerinti bontását az intézmény nem tartotta érvényes vizsgálati szempontnak egy etnikai összetételét illetően *egynemű*-nek nevezett államban. Elegendő azonban az idegen többségű moldvai vagy dobudzsai városok nemzeti összetételére utalnunk ahhoz, hogy belássuk, ez a hivatali magatartás egy soknemzetiségű ország valóságos viszonyainak elkendőzését szolgálta. Az egyenrangúság jogosult igénye, s a hátrányok, hiányosságok leplezésének és adminisztratív módokon remélt kiküszöbölésé-

* A tanulmány a szerző hamarosan megjelenő kötetének („Magyarok temetője” – Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában) záró fejezete.

¹ THIRRING Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*, Kilián Frigyes utóda magy. kir. egyetemi könyvkereskedő bizománya, Budapest, 1904, 6. p.

nek szándéka a közigazgatásban éppúgy tetten érhető a korabeli Romániában, mint az oktatáspolitikában,² a protekcionista gazdaságpolitikában, nem beszélve a külföldön élő románság *integrálását* szem előtt tartó diplomáciai törekvésekről. Ennek a politikának a mérlegét a párizsi békemű centenáriumának vitafórumaira hagyva, e helyet azt kívánjuk megállapítani, hogy a függetlenségét csak 1877/78-ban elnyert kicsiny Románia, nagyhatalmaktól fenyegetve, nem tett egyebet, mint természetes életösztönrel, eszközökben nem nagyon válogatva, de elszánt következetességgel próbálta megerősíteni pozícióit államhatárai között éppúgy, mint a nemzeti szállásterület kiterjedtebb koordináta-rendszerében.³

Sokkal inkább meglepő, hogy a saját országában csak fele részt kitevő magyarság politikai elitje miért nem mutatta e nem túl elegáns, de nemzetpolitikai szempontból nagyon is indokolt *vészreakciót* a nemzeti bázis erősítése és az ország területi épségének megóvása érdekében? Holott erre nyomós okai lettek volna! Igaz, Eötvösök még őszintén hittek az 1848/49-ben véres polgárháború alanyaivá lett nemzetiségek megbékítésében. Szándékaik egyenességét jelzi a teljes jogegyenlőség és a széles vallási-kulturális autonómia biztosítása az ország nem magyar ajkú népeinek. Az Európában példátlanul nagyvonalú 1868-as nemzetiségi törvényben csupán „az egységes magyar politikai nemzet fogalma” utal az ország területi épségét óvó elővigyázatosságra, ami a veszély növekedésével az offenzív francia államnemzeti példa kockázatos követésévé torzul.⁴

Az 1848/49-es szabadságharc erőfeszítései és az önkényuralomban tanúsított szívós helytállás biztosították a magyarság *átmeneti* révbe érkezését az 1867-es kiegyezéssel. Csakhogy a *balsors* által sokat tépázott, de immár kedvezményezett nemzet elitje a dinasztia oldalán a birodalom erőtartaléka-it, lehetőségeit túlbecsülve lassan talonba tette Kossuth vészjóslo Kassandra-levelét, s a nemzetiségekkel való kiegyezés több nehézséggel és kevesebb haszonnal kecsegtető alternatíváját. Ez akkor is nehezen menthető, ha rög-

² 1899-ben Romániában a 15 éven felüli népességen belül csak 19,7% tudott írni-olvasni. BARNÁ Endre [Középpajtai]: *Románia nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar polgárok*, Az EMKE kiadása, Kolozsvár, 1908, 74. p. A tanköteles korosztálynak még a fele sem járt iskolába (39,9%). L.: *Uo.*, 77. p. Miközben a 3 milliós magyarországi románság 1880-ban 2756 román tanítási nyelvű és 394 magyar-román kétnyelvű, nagyobb részt felekezeti fenntartású iskolát működtetett Magyarországon, állami támogatással. Ez jócskán meghaladta a 6 milliós Romániában működő iskolák számát. Igaz, ez a magyarországi mutató 1913-ra jelentős csökkenést jelez, 2170 román tannyelvű iskolával. L.: HANÁK Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 2. kötet, 1007. p.

³ Kertész József igazgató-tanító nem véletlenül írta lelkesült elismeréssel: „...a román nép szigorú ragaszkodása minden nemzeti ügy iránt bármely nemzetnek példányképpül szolgálhat.” *Romániai Hírlap*, 1907. december 8.

⁴ Ugyanakkor a nemzet minden tagját – nemre, fajra, vallásra való tekintet nélkül – egyenlő jogok illeték meg.

zítjük, hogy a dunai államszövetségnek az adott viszonyok között nem sok realitása volt. Többek között azért, mert a Szent István-i hazában zajló *párhuzamos nemzetépítéseknek* fenyegető távlatot nyitott a független anyaországok (Szerbia, Románia) megjelenése és etnikus érintkezése a peremvidékek nemzetiségi tömbjeivel az ország politikai határai mentén. Az ó kétely nélküli nemzetegyesítő törekvések ellenszerének lázas keresése helyett a Monarchia külpolitikai doktrínájában pusztán a „nagy délszláv államalakulás” megakadályozása kapott helyet. Ám még ezt a korlátozott célt szolgáló okkupációt is éles bírálatok érték (például a Lajtán túli delegáció részéről), noha azt Andrassy Gyula közös külügyminiszter kedvező diplomáciai klímában, előnyös feltételekkel tudta kialakítani a berlini nagyhatalmi konferencián. Érthetetlenül sokáig késett az orosz kreációnak tartott Bulgária potenciális szövetségessé minősítése is – szomszédai(nk) sakkban tartására. A román, szerb (és olasz) irredenta elhárításának preventív, igaz, radikális módját csak Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök konokul ismételt memorandumai szorgalmazták. Míg a magyar honatyák többségének tisztán látását elhomályosították a mutatós birodalmi díszletek. Beérték azzal, hogy a nemzetiségek parlamenti képviselőit szűk korlátok közé szorítják, s a vármegyei közgyűlésekben helyi alkukkal érvényesítik a magyar politikai hegemóniát, a nemzetiségi szervezetek és sajtó szükség szerinti megrendszabályozásával. Makacsul remélve, hogy a modernizáció, a látványos gazdasági-kulturális fejlődés néhány évtizeden belül meghozza a magyarság számbeli és mentális megerősödését, amitől a veszélyes nemzeti(ségi) törekvések elvesztik jelentőségüket. A kor parlament-centrikus felfogásában túlértékelték a nemzetiségi pártok által meghirdetett passzivitás politikájának a magyarságra nézve kedvező járulékos hatásait is. Az etnikai problémák változatlan keretek közötti kezelhetőségének tévhitén sarjadtak a magyarság „balkáni hivatását”, „a nyugat és kelet közötti történelmi közvetítő szerepét” hirdető szóvirágok, s torzóban maradt kezdeményezések. S ritka kivételnek számít a Beksics Gusztáv által javasolt közigazgatást és földtulajdonlást is megújítani hivatott *birtokátvételi* terv, vagy a többszörös agrárminiszter, Darányi Ignác *szerves* peremvidék-felzárkóztatási programjai. (A „hegyvidéki”, felvidéki és kiterjesztett székelyföldi akciók a nemzetiségi ellentétek oldására is alkalmat kínáltak.) A Millennium eufóriájában azonban a közvélemény olyan vágyképeket ringatott, amelyek vonzó távlatai nem kívántak átgondolt cselekvési terveket és célirányos erőfeszítéseket. Ebből pedig egyenesen következik, hogy a vámháború idején a hazai sajtóban gőgösen „pigmeus”-nak nevezett Románia⁵ Erdély elszakítására irányuló, sokasodó manővereit sem illett komolyan venni.⁶ Ezért a közbeszédben a kivándorlást is elsősorban közgazdasági veszteségei miatt kárhoztatták.

⁵ *Pesti Hírlap*, 1886. május 15.

⁶ Vándory Lajos bukaresti újságíró 1876-ban még „téveszmének” nevezte, hogy a románság csak az alkalomra vár, hogy országa határait a román szállásterület nyugati határának hitt Tiszáig terjessze ki. L.: *Bukuresti Híradó*, 1876. október 1.

A zsurnalisztáktól csupán a honpolgári lojalitás számonkérésére, s a *lelketlen* kivándorlási ügynökök elmarasztalására futotta; míg a kormányzattól a határátlépések szigorítására. A magyarság létszamarány szerinti kritikus helyzetéről viszont elmélyült elemzések alig születtek,⁷ noha az ország vezetése ismerte a KSH erre vonatkozó drámai adatsorait.⁸ (A fiatal Bethlen István csak a világháború előestéjén kongatta meg a vészharangot a román kisbankok által nagy tételben felvásárolt erdélyi magyar birtokok ügyében).⁹

A kialakult helyzet óhatatlanul felveti a magyar politikai elit felelősségét, minthogy nem vette komolyan, hogy a passzivitás politikájával immár szakító nemzetiségi mozgalmak erős demográfiai bázison, szép gazdasági gyarapodást és a magyarokénál homogénebb politikai arculatot mutatnak, s a vallási-kulturális autonómiák révén egységes fellépésre képesek. Ezen felül számíthatnak olyasmire is, amiről csak később derült ki(!), hogy a magyarság nem: külső szövetségesekre. Ebből a nézőpontból a Bánffy-éra nagy visszatetszést keltő *nemzetvédelmi* intézkedései ugyan demokratikusnak aligha, viszont feltétlenül okszerűnek nevezhetők, hiszen a bomlasztó szándékok letörésére, az államegységet veszélyeztető centrifugális erők megfékezésére irányultak. Kendőzetlenül magyar érdekű lépései és nyers módszerei azonban tovább gyengítették a nemzetiségek közös hazába vetett bizalmát. Holott a *belső kohézió* erősítése talán további haladékot adhatott volna a Szent István-i állam területi épségének megőrzéséhez. Ennek megfelelő eszközéül leginkább egy nagyvonalú *szociálpolitika* kínálkozott. Bismarck kancellár korszakos népjóléti intézkedéseinek meglepő kudarca, vagy Giovanni Giolitti olasz kormányfő törekvéseinek részsikerei ugyanakkor megmutatták ennek a politikának is a korlátait. Ez azonban nem menti a magyar születési arisztokráciát és gazdasági elitet, amiért gyakorlatilag meg sem próbálta ily módon enyhíteni a belső ellentéteket, s *osztályönzésből* megakadályozták a tulajdoni viszonyok *arányosítását* (például a kötött birtokok százezer holdakra rúgó rendszerének érintetlenül hagyásával). Egy nagyszabású földreform érdekegyesítést szolgáló gesztusával pedig talán megindulhatott volna a tömegek öntudatos honpolgárokká zárkóztatásának konstruktív folyamata – jó esetben a nemzetiségek

⁷ L.: BEKSICS Gusztáv: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon*, Az Athenaeum irod. és nyomdai r. társ. kiadása, Budapest, 1895. Klebelsberg pedig úgy összegezte számvetését, hogy az ország vezető nemzete „saját határain belül is [...] mostoha helyzetben van”. Idézi MAKKAI Béla: Klebelsberg nemzetkepciója a dualista korszakban, *Rubicon*, 23. évf., 235–236. sz., 2012/9–10., 10. p.

⁸ KSH kimutatások alapján elsősorban az erdélyi nyelvhatárról állapította meg a kultuszminiszterhez intézett miniszterelnökségi átirat, hogy „a végbeli magyarság az egész vonalon súlyos vereséget szenvedett.” 1908. március 27. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Miniszterelnökség iratai 1908 XXV. t. 102. Idézi: *Erdély története (1830-tól napjainkig)*, III. kötet, Főszerk.: KÖPECZI Béla, szerk.: SZÁSZ Zoltán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1641. p.

⁹ L.: BETHLEN István: *Az oláhok földvásárlásai Magyarországon az utolsó öt évben*, Budapest, 1912.

számára is. A biztos létalapot nélkülöző tengődés ezzel szemben a leszakadás, a közös cél nélküli *elszéledés* medrébe terelte a népesedési és társadalmi folyamatokat. Még ha a *kivándorlás* nagyobb rendet vágott is a nemzetiségek sorában, s ezzel némiképp javítani látszott a magyarság helyzetén. Az eltaszító haza egykori polgárai közül a szlovákok és ruszinok a pánszláv propaganda hatása alá kerültek az Egyesült Államokban, aminek nem csak diplomáciai, de káros belpolitikai következményei is lettek a hazatérő aktivisták tevékenysége folytán. De nem csak a nemzetiségek, a Romániában megélhetést kereső székelyek is nagy számban fordítottak hátat Budapest nemzetpolitikájának, paradox módon azzal érvelve, hogy a mandátum-realizálási okokból támogatott nemzetiségi perifériák előbbre valók a kormánynak, mint az ellenzékhez húzó, de a történelmi erőpróbák idején mindig helyt álló székelység megtartása szülőföldjén.¹⁰ Ezért írhatta az egyik regáti magyar tisztviselő, hogy míg a kivándoroltak a kenyéradó országgal túlságosan szovilisek, az elbocsátó hazával szembeni tiszteletük látványosan megcsappant.¹¹

A regáti konzulátusok hivatalnokai és a Miniszterelnökség némely referense ezt a dacos *hűtlenséget* a kivándoroltak alacsony műveltségi és erkölcsi szintjével hozták összefüggésbe. S a jog sáncaiból kivetett, s a „bőség kosa-rától” is elütött iskolázatlan honfitársaikat egyszerűen „*söpredék*”-nek bélyegezték.¹² E rideg és igaztalan jelző is arról tanúskodik, hogy micsoda távolság feszült a nemzet gondját-baját érteni és megoldani hivatott elit, és az általa vezetett nemzeti közösség tagjai között. A *Romániai Akció* előtt nem is mondható általános meggyőződésnek, hogy az archaikus magyar nyelven beszélő csángók, a szapora bukovinai székelyek, vagy a Regátban tömegével munkát vállaló hétfalusi csángók, székely idénymunkások és cselédlányok több törődést érdemelnének. Ha másért nem, hát *önvédelmi* okokból! A 19. század utolsó harmadában gombamód szaporodó magyarságmentő egyletek segítőkészsége néhány buzgó ünnepi szónoklat és lelkesült akció után alább hagyott, s hamarosan működésüket is beszüntették. A *keleti magyarság* felfedezése és (például az éhező bukovinaiak 1866-os) segélyezése ugyan elegendőnek bizonyult a hazafias érzelmek demonstrálására, de nem fakadt belőle a nemzet

¹⁰ A Regátban született Barabás Endre úgy ítélte meg, hogy míg az óhaza a nemzetiségek megbékítésével bajlódik, nem biztosít megélhetést saját anyanyelvű polgárainak. Románia ezzel szemben legalább munkát ad a jövevényeknek. BARABÁS Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete, *Közgazdasági Szemle*, 25. évf., 25. köt., 1901. június, 427. p.

¹¹ PUTNIK Béla: Magyar kivándorlók Galacson, *Közgazdasági Szemle*, 25. évf., 26. köt., 1901, 827. p.

¹² A kultuszminisztérium 16 oldalas javaslata a Romániai akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198. 1901 XXXI. t. 811. asz. A kifejezést később a Miniszterelnökség fogalmazói is átvették. L.: Fogalmazvány Fejérváry Géza ideiglenes kereskedelemügyi miniszternek, 1905. november 27. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5139. 1905 XV. t. 1215. asz.

egészével sorsközösséget vállaló, és érte nagyobb áldozatok meghozatalára is kész felelős civil és kormányzati magatartás.

Nos, a Széll-kabinet hivatali idejében kiérlelt újszerű nemzetpolitikai megközelítések éppen e téren hoztak jelentős előrelépést. Köszönhetően annak is, hogy a román befogadó haza egyre kevésbé mutatta korábban megszkót szzebbik arcát. A gazdasági nehézségek miatt bevezetett protekcionista megszorító intézkedések elsődlegesen a bevándorolt idegeneket sújtották, s a romló létfeltételek mind több magyart szorítottak a társadalom perifériájára. Százával tévedtek a züllés útjára a székely cselédnányok, míg a korábban megbecsült magyar gyári munkások úgy próbálták elkerülni a diszkriminatív szabályzókkal rájuk mért elbocsátást, hogy románnak vallották magukat.¹³ A magyar munkavállalókkal szembeni elbánás a politikai propagandának is köszönhetően a századfordulóra olyannyira megromlott, hogy a románság befogadói magatartását már az a mondat jellemezte a legtényszerűbben, hogy Romániában „a magyarnál csak a zsidót gyűlölik jobban”.¹⁴

Mindezen tényezők sürgetően szükségessé tették nemcsak a kivándorlás- és nemzetiségi politika elveinek és gyakorlatának újragondolását, de felvetették a szomszédságpolitika bizonyos korrekciójának igényét is.

A 19–20. század fordulójára – Bánffy Dezső kormányának asszimilációs törekvéseivel szakítva – tehát egy új nemzetpolitikai irányvonal volt formálódóban, amely ugyan nem fordult szembe a magyarság Kárpát-medencei vezető szerepének, „balkáni/keleti küldetés”-ének¹⁵ hagyományával, a megvalósítás lehetséges módozatait illetően azonban új elvi álláspontra jutott. Tárgyilagos elemzéssel ugyanis világossá vált, hogy hiábavaló minden igyekezet a kiforrott öntudattal és szilárd saját egyházi-kulturális intézményrendszerrel bíró nemzetiségek beolvasztására, az erőviszonyok javítása érdekében viszont fontos a porladó-széledő magyarság fokozott támogatása, és kulturális felemelése. Ennek a felfogásnak az egyik legvilágosabb kifejtése *Az idegenben élő magyar honosok nemzeti gondozása* programja, amelyet Széll Kálmán kormányának szakértői öntöttek formába. E soktényezős és hosszú távú cselekvési terv szellemi atyja, Klebelsberg Kuno miniszterelnökségi titkár volt, aki a magyarság kiegyezés utáni demográfiai, gazdasági és kulturális fejlődését tervszerűen, kormányzati eszközökkel kívánta meghatványozni. Tervezetében a hangsúly a nemzetiségi peremvidékek magyarítása helyett a „belső faji erő” megóvására, gyarapítására került.¹⁶ Első lépésben a magyarság kivándorlásának megállítását, majd az idegenbe szakadt többszázezernyi magyar

¹³ Mint a bukaresti papírgyár munkásai. BARABÁS: *A székely kivándorlás...*, 437. p.

¹⁴ L.: Románia és a magyarok, *Pesti Hírlap*, 1902. október 30.

¹⁵ Széchenyi Béla, a Julián Egyesület elnöke 1911. október 9-ei levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 918. cs. 5905. 1911 XIV. t.

¹⁶ Huszti József: *Klebelsberg Kuno életműve*, MTA, Budapest, 1942, 35. p.

hazatelepítését jelölte meg célul; s e visszavándorlási többlet révén, hosszabb távon tervbe vette a nyelvhatárokon élő magyar szórványok tömbökbe kovácsolását, a magyar etnikum szállásterületének fokozatos megszilárdítását, elsősorban az Alföld és Székelyföld tömbmagyarságának összekapcsolásával.¹⁷ Az idegen ajkú perifériák leszakadása ellenében a nemzetiségek magyarságát meghaladó kivándorlására és *spontán* asszimilációjára épített.¹⁸ Ez az *aktív, de* késztetéseit tekintve inkább *önvédelmi* nemzetpolitikai program azt mutatja, hogy miközben a nemzethalál szorongató herderi víziója elhalványult, (igaz, a Deák-Eötvös-féle megbékítési gondolat is) a politikai elit szűkebb köreiből az ország-test megbontásával fenyegető nemzetiségi törekvéseket kezdték jelentőségüknek megfelelően megítélni, s egy átértékelt kivándorláspolitika és a külhoni magyarság gondozás eszközével megpróbálták fékezni, illetve merderben tartani azokat.

Ennek a felfogásnak a kezdeteit mutatják az 1880-as évek kísérletei. A bukovinai székelyek buktatókkal teli hazatelepítése után ugyan a figyelem főként az amerikai magyarokra terelődött, de ezzel párhuzamosan elindultak a szomszédos területek kivándoroltjait követő-támogató programok is. 1901-től a *romániai*, 1904-től a *szlavóniai*,¹⁹ 1905-től a *bukovinai*²⁰ és 1909-től a *boszniai akció*²¹ vette kezdetét. Csakhogy esetünkben a távlati tervek alanya nem a Monarchia egyik tartományának szigetmagyarsága volt, hanem egy szuverén ország fennhatósága alatt élő diaszpóra! Ellentétben tehát a később elindított, s a Monarchia államhatárain *belül* zajló akciókkal, egy idegenben tervezett támogatási program esetében kiemelt jelentősége volt a gondos diplomáciai előkészítésnek. Azzal együtt is, hogy Románia *baráti* államnak számított, miután 1883-ban a Hármas Szövetség tagjává lett. Ez a politikai elköteleződés azonban nem garantált felhőtlen kétoldalú kapcsolatokat. Bukarest részéről a döntés elsősorban a Besszarábiát elszakító, s a Kelet-Balkánon nyomasztó befolyást szerzett Oroszország fékezését szolgálta, s közel sem jelentette azt, hogy diplomáciai szinten engedékenyebb magatartást tanúsítana a nemzeti érdekek képviselőiben. Ezt nemcsak a két ország között hamarosan kirobbanó *vámháború* fejleményei mutatják, de a magyarországi román sajtó, az ortodox és unitus egyházak és intézményeik támogatásának gyakorlata, s a

¹⁷ Idézi Huszti Józseftől: MAKKAJ: Klebelsberg..., 10. p.

¹⁸ Széll Kálmán levele Agenor Gołuchowski közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1903. március 6. KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*, III. k., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 530. p.

¹⁹ L.: MAKKAJ Béla: *Végvár vagy hídfő? „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában 1904-1920*, [Kisebbségkutatás könyvek] Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.

²⁰ L.: Uő.: *Magyarság-gondozás Bukovinában, Kisebbségkutatás*, 9. évf., 3. sz. (2000), 446–477. p.

²¹ L.: Uő.: *Végvár...*

nacionalista-irredenta szervezetek – mint a Kárpátok Egyesület²² és a Román Kulturális Egység Ligája – befolyásos politikai tényezővé válása is. Az olyan újságok, mint utóbbi egyesület lapja, a *Țăra*, s főtítkárának orgánuma, a *Neamul Românesc* éber tekintettel felügyelték a romániai magyar diaszpórát,²³ de hevesen bírálták saját kormányzatukat is, ha azt az ország idegen ajkú lakosságával szemben „bűnös engedékenységen” érték. Bizonyára ennek is szerepe volt abban, hogy a román kormányzat a diplomáciai kapcsolatokban a reciprocitás elvét igyekezett érvényesíteni, és segítette a hazai román egyházi, kulturális és politikai szervezeteket. Mindaddig, amíg a Monarchia a maga – erre „feljogosító” – segítségével le nem állította Romániában.²⁴

Budapest éppen a közel 3 milliós hazai románság feletti gyámkodás jog-alapját kívánta szűk határok közé szorítani azzal, hogy legjobb szándékai ellenére lemondott a rohamos asszimilációnak kitett moldvai *csángók* gondozásáról. Könnyelműségnek ítélve azt, ha a (családi körben még az anyanyelvüket használó) magyarok segítése okán Bukarestnek – nyilvánvaló egyesítési szándékai ellenére – teret engedne a hazai románság politikai szervezésére. Nem véletlen, hogy ez a jelentőségteljes mozzanat az uralkodónak jóváhagyásra megküldött titkos romániai akcióterv előterjesztésében is hangsúlyt kapott.²⁵ Annál is inkább, mivel a kormányzat már a korábbi, kisebb léptékű, és sajnálatosan csekély eredményt hozó akciók (például az al-dunai székely telepítés) miatt is kínos magyarzkodásra kényszerült. A birodalom nemzetközi tekintélyére kényesen ügyelő Ferenc Józsefet mindenekelőtt arról kellett meggyőzni, hogy nem a magyar nacionalizmus kalandor kezdeményezéséről van szó, amely kellemetlen diplomáciai afférok sorát zúdíthatja a Monarchiára. A csángók támogatotti körből való kiejtésével a Miniszterelnökség éppen ezt az önkorlátozó mértéktartást kívánta demonstrálni. Ezen túlmenően arra is hajlandónak ígérkezett, hogy a nemzetvédelmi program örvén kipattanó nagyobb horderejű diplomáciai bonyodalom esetén akár felhagy a

²² A Societatea Carpații Bukarestbe emigrált román fiatalok egylete. 1882-ben alakult Ioan Slavici közreműködésével erdélyi fiatal értelmiségiek segítségével. 1883-tól a bukaresti kormány felügyelte. Irredenta céljaikkal egybevágott Axente Sever terve, aki az érchegységi mócokból kívánt hadsereget szervezni. 1885-ben ügynökeik fegyveres felkelés kirobbantása céljával lázították Erdély nemzetiségi vidékeit. Az akciót a hatóságok megghiúsították, 6 szervezőjét kiutasították az országból. L.: SZÁSZ (szerk.): Erdély története..., 1654–1655. p.

²³ Nicolae Iorga lapja sötét üzemekkel vádolta a romániai magyar lapok szerkesztőit, *Romániai Hírlap*, 1907. december 1.

²⁴ Az indoklásban ez állt: „... minthogy ... az erdélyi román iskoláknak Romániából történő segítése ellen a leghatározottabban tiltakoztunk, sőt nincs kizárva, hogy annak meggátlására a legerélyesebb rendszabályokat fog kelleni alkalmazásba vennünk...”. Bánffy Dezső miniszterelnök 1897. szeptember 15-ei levele Wlassics Gyula kultuszminiszterhez, illetve Wlassics 1897. november 6., 16. és 27-i átiratai Bánffyhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 690. ill. 8069.1897res XXXI. t.

²⁵ MNL OL K 26 ME 548. cs. 305.1902 XXII. t.

regáti kivándoroltak támogatásával. A jószomszédi viszony prioritását mutatja azonban, hogy ilyen helyzet az akció két évtizedes történetében nem állt elő.²⁶

A Romániai Akció célkitűzései és megvalósításának eszközei

A Romániai Akció elvi alapjait rögzítő tervezet az állami segélypolitika elsődleges célját abban jelölte meg, hogy a magyar ajkú népességet ne hagyják a természetes és szándékolt asszimiláció martalékává válni. A nemzeti azonosságtudat megőrzését a kor felfogása szerint a nemzeti kultúrjavak átadásától, vagyis az anyanyelvű iskolától és a vallásos neveléstől várták. A nemzeti kötődéseikben ily módon megtartott távozottakat aztán a gazdasági fejlődéssel megfelelően bővülni remélt munkalehetőségekkel kívánták *hazavonzani*, hogy általuk is gyarapodjék a nemzet fogyatkozó ereje. Ennek a hön vágyott pillanatnak a beköszöntéig kellett gondoskodni a külhonba szakadt magyarok szellemi és erkölcsi gyarapodásáról.²⁷

Ez a célkitűzés ugyan lényegileg a kormányzat és a honpolgárok általános érdekközösségén alapult, de a távozottak fizikai állóképességének és nemzeti önazonosságának megőrzésére irányuló elképzelések mégsem értelmezhetők az állami gondoskodás önzetlen programjaként. Máskülönben nem maradt volna el a tömegek által áhított földreform és egyéb szociálpolitikai intézkedések. A kivándoroltak fizikai „állagmegőrzése” a munkaerő-gazdálkodási szempontokon túl elsősorban a honvédelem igényeit szolgálta. Azaz a teljes katonaképes korosztály hadrafoghatóságát. Csakhogy a kivándorolt hadkötelesek jó része messziről elkerülte a konzulátusokat a külképviseletek idegen ajkú hivatalnokainak barátságtalan ügyintézése, a magas sorozási díj, az utazás költségei és munkahelyi szabadságot-igénye miatt.²⁸ De nem csak ők. A kivándoroltak megélhetési gondjaikért nagyrészt okkal hibáztatták az elbocsátó haza kormányzatát, ami nyilvánvalóan lazított az óhazához fűződő kötelekeken. Ezért, ha az akció vezetése meglepetve szembesült is a ténnyel, a kivándoroltak jelentékeny része jogilag már nem volt a magyar nemzet tag-

²⁶ A nemzetvédelmi program uralkodónak ígért mértéktartó lebonyolítása azonban nem jelentette azt, hogy a jószomszédi viszony fenntartása érdekében a kormány kirívó esetekben ne nyúljon a diplomáciai nyomásgyakorlás eszközehez. Budapest a román kormány „akadémikuskodása” esetén el is várta a közös Külügyminisztériumtól, hogy a bizalmas természetű akciót teljes határozottsággal fedezze. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2609.1901 XXXI. t. 811. asz.

²⁷ A katolikus akció-ág 1901. november 20-án megtartott értekezlete harcot hirdetett a vadházasságok, a honvédelmi kötelezettségek elmulasztása és a honpolgárság elvesztése ellen. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4524. 1901 XXXI. t. 811. asz.

²⁸ Miniszterelnökségi átirat a Külügyminisztériumnak Poliány Zoltán ügyfélbarát javaslatáról. MNL OL K 26 ME 631. cs. 637. 1905 XVIII. t.

jának tekinthető,²⁹ vagy rövidtávon számolni kellett magyar honosságuk elvülésével. Márpedig az állampolgárság a majdani hazatelepedésük legfőbb előfeltétele volt. A tíz év huzamos külföldi tar-tózkodás után automatikusan elvesző magyar állampolgárság megtartásának, illetve visszanyerésének megkönnyítését csak több éves jogi vita után sikerült biztosítani. Először is el kellett érni a közös külügyminiszternél, hogy a konzulátusok – létszámarányosan – több magyart alkalmazzanak. Akik nemcsak nem ellenségesek az ügyfelekkel, de anyanyelvükön könnyebben „szót értenek” honfitársaikkal, hogy visszatérésük érdekében ne égessenek fel minden hidat az anyaországi hatóságokkal.³⁰

A konzulátusi tisztviselők szerepén a lelkészek és tanítók személyének jelentősége messze túlmutat, hiszen ők alkották a javarészt (idény)munkásokból, cselédekből és néhány ezer iparosból álló magyar diaszpóra iskolázott rétegét. A kivándoroltak szellemi-erkölcsi vezetése hárult rájuk, miután a gazdag vállalkozók, művészek és a külképviseletek zsinóros-mentés tisztviselői nem tartottak kapcsolatot a hétköznapi embereket tömörítő művelődési és karitatív egyesületekkel. Az előkelő *úriemberek* távolságtartása részben a kisszerű presztízsharcokban állandósuló belviszályoknak volt betudható. Az akció vezetése ezért idejekorán arra az elhatározásra jutott, hogy keresztülviszi a képzett és a közösség szellemi vezetésére alkalmas emberek *örésgváltását* a regáti diaszpórában. Ehhez azonban sem elegendő helyismerete, sem kellő számú alkalmas jelöltje nem volt!³¹ A személyzeti politika rossz hatékonysága nemcsak a hibás személyi döntésekkel, de az alulszervezettséggel is magyarázható, ami jórészt az alulfinanszírozottságból fakadt. A lelkészek és tanítók szerény jövedelmi és létfenntartási viszonyai nem engedték meg, hogy felkészült és alkalmas személyek kerüljenek a sok tapintatot és áldozatot kívánó feladatkörökbe. Klebelsberg felfogása ez ügyben az volt, hogy a „bizalmi személyeknek” (például az esperesi poszt várományosának) magas jövedelmet

²⁹ Poliány Zoltán 118 oldalas jelentésében bizonyos újságírói túlzással azt állítja, hogy a regáti magyarok 70–80%-a állampolgárság nélküli munkavállaló. S ha „jogviszonyát” az óhazával vissza kívánná állítani, a konzulátus elmaradt illetéket, vagy szegénységi bizonyítványt követel tőle. 1904. április 14. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz., 63–64. p.

³⁰ Az 1904. évi XXXVI. törvénycikk a külképviseletek anyakönyvezési jogkörét szabályozta. Ploiești, Craiova, Turnu Severin, Giurgiu alkonzuljain kívül még Foksány, Bîrlad és Tulcea tiszteletbeli konzuljainak is biztosítani kívánták ezt a jogkört (amit ugyan hátráltatott a kérdéses személyek magyar nyelvtudásának hiánya). Erről kérték ki a közös külügyminiszter véleményét. MNL OL K 26 ME 659. cs. 4283. 1904 XVIII. t. 411. asz.

³¹ Ez utóbbit Széll Kálmán miniszterelnök is elismerte. A kormányfő levelében nehezményezte, hogy amiként az amerikai szlovák kivándoroltak számára sem találtak alkalmas katolikus papokat, a Romániába küldendő megfagyottak megtalálása is „tömerdek nehézséggel jár”. Átírat a közös külügyminiszternek. Tisztázata, 1903. április 8. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1547. 1903 XVIII. t. 406. asz.

kell biztosítani ahhoz, hogy életformája és külső megjelenése alapján megfelelő tekintélye legyen kollégái és a román hatóságok előtt egyaránt. Ám óvott attól, hogy a szükségeset meghaladó ellátmány eltérítse az esperest a közösségért végzett odaadó munkálkodástól.³² Nos, a helyes egyensúlyt e józan elvek ellenére is igen nehéz volt megtalálni. Ezt sejteti az akció alkalmazottjainak sűrű cserélődése is.

Az állampolgárság lazuló kötelékei, s az idegen közeg sodrása ugyanis nagyra növelték az egyéni ambíciókat, amiben sértettség, bizonyítás-vágy, s a könnyű élet csábításaival szembeni esendő engedékenység egyaránt szerepet játszhatott. Ez a *tünetegyüttes* éppúgy magában hordozta egy cselédlány erkölcsi lezüllesztésének esélyét, mint egy jámbor iparos egyesületi vezetővé emelkedésének kisszerű ármánykodással és képmutatással kikövezett karrier-útját. A sajnálatosan gyakori elhajlások is arra intették az akció vezetőit, hogy a versengésektől, belső vitáktól tépázott regáti magyar *civil társadalom* nem alkalmas arra, hogy biztos szervezeti háttérrel nyújtson a támogatási programnak. Már amiatt sem, mivel az egyesületek nem számítottak jogi személyeknek Romániában, így a hatóságok egyetlen tollvonással ellehetetleníthették működésüket. Az Amerikai Akcióhoz hasonlóan ezért döntött a kormány az egyházi csatornák mellett. A katolikus és református egyház tekintélye, intézményi hálózatának szilárdsága kínálta azt a biztosnak számító medret, amelyben e döntően kulturális közösségépítési program sikerrel megvalósulhatott.

Bizonyos kockázatokkal természetesen így is számolni kellett. A katolikus egyház esetében hiába volt a hívek kétharmada (a csángókat is számítva) magyar,³³ a német ajkú érsekek megértő, s majdan segítő partnerré válását hosszas diplomáciai előkészítéssel és jelentős anyagi áldozatok árán lehetett elérni. S a kapcsolatok így sem alakultak felhőtlenül. Hornstein érsek személyes „hála” pénzén túl a magyar hívekkel működő vegyes eklézsiák anyagi támogatására próbált egy a megajánlott többszörösét kitevő summát kicsikarni Budapesttől. Menesztése után az új érsek hivatalba lépésének kockázatai gyúrtek ráncokat a magyar egyházfők homlokára. Netzhammer érsek viszont a magyar katolikus iskolák lelki felügyelete jogcímén vívott presztízsvitát az akció vezetésével. Majd az egyházi ingatlanok tulajdonjogának kérdése okozott gondot a partneri együttműködésben, minthogy annak idején Hornstein a magyar pénzen épült ingatlanokról, mint „saját fejlesztésekről” adott számot vatikáni meghallgatásán.³⁴ Végül a magyar állam inkognitóját biztosító

³² L.: MAKKAJ: Klebelsberg..., 12–13. p.

³³ Gaál Gyula 1904. március 23-ai emlékirata. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710. 1904 XVIII. t. 411. asz.

³⁴ Noha a nevére telekkönyvezett bukaresti és tîrgoviştei iskolákat kész volt átíratni a Szent László Társulat nevére. Tisza István levele Agenor Gołuchowskihoz. Tisztazat, 1904. december 2. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646. 1904 XVIII. t. 1702. asz.

Szent László Társulat neve került tulajdonosként a földhivatali nyilvántartásokba. A ferences egyházi központ, a Barácia sorsa, azonban mindvégig viták forrása maradt! A magyar alapításúnak tartott, s korábban az etnikus arányoknak megfelelően magyar befolyás alatt álló intézményben a századfordulótól kezdődően a nagyobb gazdasági és kapcsolati háttérrel rendelkező németek váltak hangadóvá, ami abban is megnyilvánult, hogy az önálló magyar eklézsia megalakítását is hosszabb ideig blokkolni tudták.

A hitfelekezeti azonosság közös nevezője más esetben sem volt elégséges a kiegyensúlyozott együttműködéshez. Amikor a katolikus fiúiskolákban oktató Iskolatestvérek munkájával szemben minőségi, és részben erkölcsi³⁵ kifogások merültek fel, ügyüket – hazai főhatóság hiányában – nem lehetett tapintatosan kezelni (még eltusolni sem), csupán az együttműködés felmondásával.

A „közös érdekből” támogatott katolikus egyházzal való kapcsolattartásban érvényesülő pragmatista felfogást példázza, hogy a román „kulturkampf”³⁶ idején Budapest a Bukaresti Érsekségtől való taktikai eltávolodás mellett döntött, mert a Sturcza-kormány megosztó manővere nagyobb esélyt kínált további iskolai engedélyek elnyerésére.³⁷ (S ily módon a magyar katolikus intézmények kikerültek a sajtótámadások keresztűzéből.)

A református egyház autonóm működése amennyivel nagyobb mozgásteret biztosított az akció céljainak teljesüléséhez, annyival bajosabbnak bizonyult a teendők összehangolása. Az egyházkerületi főhatóság a távoli Kolozsváron nem mindig mérte fel helyesen a regáti viszonyokat. Gyakran elhamarkodott személyi döntések születtek, aminek egyenes következménye volt, hogy a romániai egyházmegye hivatali ügykezelése, belső személyközi viszonyai sok kívánnivalót hagytak maguk után. Ez kihatással volt a bukaresti magyar kolónia egészére, miután a román hivatalosság – mint a Bukaresti Magyar Társulat mindenkori elnökét – a református esperest tekintette a magyar közösség első számú szellemi vezetőjének. Ám e felelősségteljes szerepre sokáig nem találtak megfelelő személyt. A hivatali adminisztráció és gazdálkodás csak Újváry István kinevezésével vált rendezetté, s szilárdult

³⁵ A magyar tanítónókkal létesített párkapcsolataik rossz fényben tüntették fel a magyar tanintézeteket.

³⁶ A miniszterelnökségi levelezésben felbukkanó kifejezés utal Bismarck katolikus egyházzellenes kampányára az 1870-es/'80-as években. Estünkben ez például az apáca-iskolák megrendszabályozása idején a xenofób bukaresti sajtó a csángók állítólagos vallási fanatizmusát a tulceai mohamedánok veszélyesnek mondott törekvéseihez hasonlította, egyúttal szorgalmazta Netzhammer érsek görög-katolikus templomépítési kezdeményezésének azonnali leállítását. Idézem: Vallásos propagandák Romániában, *Romániai Magyar Újság*, 1909. június 5. A lejárató hírverés a katolikus és görög-katolikus papok elleni támadásokkal folytatódott. Baud József kanonokot és dr. I. Balán görög-katolikus lelkészt pellengéreztek. Idézem: Baud még kísért, *Romániai Magyar Újság*, 1910. április 21.

³⁷ Pallavicini János, bukaresti követ 1904. október 21-ei magánlevele Szmrecsányi Pál püspökhöz. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5477. 1904 XVIII. t. 1702. asz.

meg az egyházmegye tekintélye. A református tanodák tanfelügyelőségét is ellátó esperes nyilvánvaló szellemi fölénye, konok hazafisága és *bizantinikus* vezetési stílusa azonban számos esetben ellentétek forrása lett – beosztottjaival, a Magyar Társulat iskolázatlan tagságával éppúgy, mint katolikus ellenlábasaival, vagy a román hatóságokkal. Miközben el-évülhetetlen érdemeket szerzett a református iskolarendszer kiépítésében, s a vidéki diaszpórák szervezésében. A felekezet sokágú gondjaihoz képest természetesen az ő személyiségének ellentmondásai jelentőségüket veszítik. Az említett nehézségek a vallásos életszemlélet sokszínűségéből eredtek, s részben felekezeten belüli, részint felekezet közti formában jelentkeztek.

A bukaresti református gyülekezet belső életét például az evangélikus hétfalusi csángók és református székelyek, magyarok szembenállása is terhelte. A román nyelven kiválóan boldoguló, s az anyagi gyarapodást és társadalmi karriert mindenek fölé helyező hétfalusi csángók létfelfogása, s nemzeti kötődéseik viszonylagos gyengesége szálla volt a többségi reformátusság szemében. A csángók ugyanakkor a csekély áldozatkészséget róhatták fel – okkal – református gyülekezeti társaiknak, ami az egyházi hozzájárulás teljesítésének különbségében mutatkozott meg. Versengésük tétjét a szász karakterű erdélyrészi egyházkerületből 1886-ban kivált magyar ajkú Brassó-vidéki Lutheránus Egyházmegye³⁸ hatványra emelte, amikor a kettős gyülekezeti tagsággal bíró kivándorolt csángókat – soraikat erősítendő – elszármazási lakhelyük szerint kívánta integrálni.³⁹ A hétfalusi csángók esetleges elpártolását az eklézsia költséghatékony működése erősen megsínylette volna. Ezért az egyházvezetés – a megbékítés jegyében – a gyülekezeti tisztségek betöltésében tehervállalásuknak megfelelő befolyást engedett számukra, és szabad utat adott sajátos egyházi szertartásaik, szokásaik követésére. Tisza István azonban már az akció elején aggodalmát fejezte ki a közös külügyminiszternek amiatt, hogy a nagynémet orientációjú berlini Oberkirchenrat jelentős befolyásra tett szert a balkáni evangélikusok körében, s támogattottjaik között – felekezeti hovatartozástól függetlenül – szép számmal vannak osztrák–magyar állampolgárok. A miniszterelnök természetesen döntően a hazai szászok és svábok állampolgári hűsége felett kívánt örködni, s leszögezte, hogy kormányának nem célja idegen állampolgárok beolvasztása (ami a német államról aligha mondható el).⁴⁰ Tisza kijelentését a regáti magyar tanodák beiskolázási gyakorlata is visszaigazolta.

³⁸ A Brassó-vidék magyar istentiszteleti nyelvű egyházközségei a tiszai egyházkerülethez csatlakoztak. WICZÁN Dezső, dr. – SÓLYOM Jenő, dr.: *Az Egyház Története. Evangélikus Vallástanítási Tankönyv, II. kötet. A Türelemi Rendeletről napjainkig*, (Átdolgozott kiadás), A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Kiadása, Győr, 1948, 39. p.

³⁹ Újváry István 1911. december 23-ai levele a konventi elnökséghez. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [A továbbiakban: RZsL], 2. fond, Külügyi iratok 55. doboz 8987/1911.

⁴⁰ Tisza István levele a közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1904. február 1. MNL OL K 26 ME 604. cs. 529. 1904 XVIII. t. 130. asz.

Az államnemzet koncepció jegyében, s az iskola megnyitásához szükséges gyermeklétszám elérése érdekében ugyan nem zárkóztak el saját, idegen ajkú polgáraik gyermekeinek felvételétől,⁴¹ a nem magyar állampolgárságú gyermekek elnemzetlenítését azonban pedagógiai és nemzetpolitikai szempontból is értelmetlen erőfecsérlésnek tekintették.⁴² Ez az elv azonban nem szolgált mindig megfellebbezhetetlen útmutatásul, hiszen a kezdetekkor komolyan szóba került a moldvai csángó-magyar falvaknak szánt galaci egyházi központ létrehozásának terve – részben bizonyára oktatási funkcióval.⁴³ A viszonyosság diplomáciai elve azonban felülírta ezeket az elképzeléseket, s ha már *külső* meritési lehetőségek nem jöhettek szóba, a saját erő megnövelésének egyetlen módja az összefogás maradt. A megosztó hitfelfogások ellenére! S miután a vidéki diaszpórában olykor csak rendkívüli erőfeszítésekkel sikerült a magyar iskola megnyitásához szükséges tanulót összetoborozni, a lelkészeket arra utasították, hogy a magyar tanköteleseket – felekezeti hovatarozástól függetlenül – „tereljék be” a legközelebbi (rend- szerint egyetlen) magyar iskolába,⁴⁴ ezzel gyermekek százait mentve meg a román iskolától, azaz a gyors beolvadástól.⁴⁵ Az érintettek azonban nehezen fogadták el a nemzeti szempontok elsődlegességét a felekezetiakkal szemben. A vallásos meggyőződés korabeli súlyát, intenzív megélését figyelembe véve, ez nem is lehetett olyan magától értetődően egyszerű! Különösen, ha meggondoljuk, hogy az ily módon vegyessé vált tanintézetek a felekezeti villongások melegágyává válhattak, akár a kötelező hitoktatás kölcsönös tapintatot igénylő lebonyolításának buktatói miatt. S ezzel elérkeztünk az egyházon *belüli* feszültségek kérdésétől az egyházak *közötti* versengés, a gyakran békíthetetlennek tűnő szembenállásuk problémájához.

Az akció sikere érdekében ugyan a kormányzat kezdettől önmérsékletre intette a feleket, a hamu alatt parázsló ellentétek azonban minduntalan feliz-

⁴¹ Kuczka Ágost katolikus tanfelügyelő azzal indokolta a magyar állampolgárságú ortodox vallású tankötelesek beiskolázását, hogy a szülők nagy része csak ideiglenesen tartózkodik Romániában, s a hazatérés utáni érvényesülést segíti, ha gyermekük az államnyelven végzi az iskolát. Kuczka 1914. május 11-ei levele Várady L. Árpádhoz. MOL K 26 ME 945. cs. 6930. 1912 XVIII. t. 29. asz.

⁴² Mint a Ploiești-i vegyes iskola esetére utalt a miniszterelnökség referense: „keverék lenne, amelytől nemzeti szempontból semmit sem várhatunk”. MNL OL K 26 ME 575. cs. 3999. 1903 XVIII. t. 407. asz. A Szmracsányi püspökhöz intézett levélben a Miniszterelnökség jelezte, hogy Ploiești-en a református iskola fejlesztése egy magyar-német-román tannyelvű „Bábel”-t eredményezne, idegenek kétes értékű elhódításával. MNL OL K 26 ME 742. cs. 3797. 1904 XVIII. t. 1702. asz.

⁴³ A Bukaresti Szent István király Egyesület emlékkönyve, Bukarest, 1901. p., 153. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4650. 1901 XXXI. t. 811. asz.

⁴⁴ RZsL, 2. f. Külügyi ir. 49. d. 453/1904. Pl. a katolikusokat Tîrgovişten és a reformátusokat Piteştin. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407. 1903 XVIII t. 407. asz.

⁴⁵ A román iskolák szelleméről ugyanis Poliány Zoltán azt írta 1904. április 14-ei jelentésében, hogy azokban a magyar gyerekek csak gyűlölni tanulják meg saját fajtájukat. 78. p. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

zottak. Mint a századfordulón, amikor egy eldurvuló hírlapi vita után a Bukaresti Magyar Társulat református vezetésével elégedetlen csoport a Barácia magyar papját, Bálinth Jánost követve önálló katolikus egyesületet alapított.⁴⁶ Ettől kezdve változó hevességgel ostromozták egymást, s ezzel sajnálatosan támadási felületet kínáltak a román sajtó lejárató híradásainak is.

A túlhevült viták háttérben gyakran olyan megkerülhetetlen körülmények álltak, amelyek alkalmasak voltak a saját hibák öngazult mellőzésére, s akár a túloldal *indokolt* bírálatára is. Ilyen volt a magyar diaszpórán belül a katolikus vallásúak meghatározó számszerű túlsúlya.⁴⁷ S ezért figyelmeztetett még a segélyezés kezdetén Wlassics Gyula kultuszminiszter, hogy óvakodniuk kell a részrehajlástól.⁴⁸ A regáti magyarságnak legfeljebb ötödét kitevő református-ság ugyanakkor okkal hivatkozhatott történelmi szerepére a nemzeti érzés ápolásában, hogy esetükben „... a felekezet és faj fogalma egy és ugyanaz.”⁴⁹ S ezt miniszteriális körökben sem vitatták, sőt, elismeréssel emlegették,⁵⁰ s tán ezért is mutattak annyi engedékenységet a galaci református törpeiskola – különben ésszerűtlen – fenntartására. A rohamosan fogyatkozó diáklétszám azonban megkerülhetetlenné tette a népesebb katolikus iskolával történő egybeolvadást. S különös szerencse, hogy Pitești-en hasonló folyamatok játszódtak le,⁵¹ csak fordított szereposztásban, mert így a vallásbéke nem borult fel végérvényesen. Noha az eltérő felekezethez tartozó diákok hitoktatása ugyancsak próbára tette a hívek, de az akció vezetésének türelmét is. En-

⁴⁶ A tőkeerős és román (görög-katolikus) egyesületi tagokat is szép számmal soraiba fogadó Szent István Király Egyesületről van szó.

⁴⁷ Ezért mondhatta a református Tisza István, miniszterének, hogy az akció „tulajdonképpen eminens katolikus érdekeket szolgál.” Miniszterelnökségi átirat Apponyi Albert kultuszminiszternek. Tisztázat, 1906. június 9. MNL OL K 26 ME 743. cs. 3497. 1906 XVII. t. 121. (L.: az 1907. 598-as alapszámmal.)

⁴⁸ Pontosan ezen szavakkal: „... nagyon kell vigyáznunk arra, miszerint a katolikus érdekek egyoldalúlag ne állíttassanak ezen actióban túlzott mérvben előtérbe...”. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3899. 1901 XXXI. t. 811. asz.

⁴⁹ Jegyzőkönyv a romániai református egyházmegye 1909. november 27-ei értekezletéről. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. (a romániai egyházmegye iratjegyzékében: ad 412/1909 sz., a miniszterelnökségben 6093/1909.).

⁵⁰ A kultuszminisztérium referense erről a következőket jegyezte fel: „... dicséretes kitartással buzgólkodnak a magyarság faji öntudatának és nemzetiségének fenntartása, megvédése körül.” A kultuszminisztérium javaslatai az akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198. 1901 XXXI. t. 811. asz.

⁵¹ Az 1910-es költségvetés januári tárgyalásán Pitești, mint a legkisebb katolikus tanoda megszüntetéséről döntöttek, azzal a feltétellel, hogy a reformátusok galaci iskolája is beolvad az ottani katolikus magyar iskolába. Várady L. Árpád, a Szent László Társulat alelnöke 1910. február 11-ei levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek, MNL OL K 26 ME 856. cs. 698. 1910 XVIII. t. 129. asz. és Khuen-Héderváry Károly kormányfő 1910. február 23-ai levele Bánffy Dezső főgondnokhoz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 1788/1910.

nek veszélyeit nehéz volna túlbecsülni, hiszen könnyen belátható, hogy míg a felnőtt korosztályok hitbéli és nemzeti kötődéseit – ugyan nem kevés nehézség árán, de – összességében sikerrel gondozták a romániai magyar egyházi közösségekben, a tanköteles korosztályok erkölcsi és hazafias nevelése útjában viszont megannyi akadály tornyosult. Mindenekelőtt az anyanyelvű tanodák hiánya!

Az akció kezdetén a magyar gyermekek *nagyobbik része már a Regátban született*, s legtöbbször csak a rokonság elbeszéléseiből ismerte az otthoni viszonyokat. A mindennapokban a román volt az általánosan használt nyelv, s csak a szülők állhatatosságán múltott, hogy anyanyelvüket milyen szinten sajátítják el. A nyelvi hasonulás feltartóztathatatlan folyamatát tehát csupán a rendszeres anyanyelvi kultúra-átadás akaszthatta meg a katolikus, vagy református magániskolákban. A külföldiek számára szervezett iskolák azonban nem voltak felruházva a végbizonyítvány kiállításának jogával. S amennyiben a szülő a választott hazában való érvényesülést tartotta szem előtt, akkor zokszó nélkül román iskolába kellett írassa gyermekét. E mellett szólt az is, hogy a lakóhely közelében nagyobb valószínűséggel találtak állami oktatási intézményt, mint magyart. Ráadásul utóbbiakat nem csak nagyobb távolságban, de nagyobb anyagi tehervállalással vehették igénybe, hiszen az akció megindulásától hosszú évek teltek el, mire (1912-ben) a magyar iskolák is tandíjmentessé váltak. Akkor hát mi volt az a többlet, ami miatt érdemes volt, formailag a Szent László Társulat, s a református gyülekezetek, valójában a magyar állam által fenntartott iskolákat választani? Ezményi esetet alapul véve ennek érzelmi előfeltétele a mélyen megélt *hazaszeretet* volt (annak nem kívánt mellékhatásával, a honvágygal). Hogy micsoda erő lakozott ebben az érzésben, hirdeti a regáti kivándoroltak által állíttatott nyergestői honvéd-emlékmű, s az évenkénti népes csíksomlyói zarándoklataik. De a szülőföld megtartó erejét mutatja a jótékonyági akciók sokasága, amellyel a regátiak az odahagyott hazában történt természeti katasztrófák kárvallottjain próbáltak segíteni, vagy akár a Tudományos Akadémia javára gyűjtött adományaik.⁵² S ezt az áldozatos viszonyulást nem írta fölül az ellenzéki pártkötődés, s a kormányzati politika nem szűnő bírálata sem.

A magyar kultúra melletti elköteleződést ugyanakkor nagyban segíthette egy lelkiismeretes oktatói gárda, amely a beiskolázási időszakban személyes találkozásokon tájékoztatta (s tán győzködte is) az érintett családokat a haza felé mutató döntésük előnyeiről. Mert voltak ilyenek: mint a bérépületeket kiváltó modern, világos (tornateremmel s a fővárosban vízöblítéses vécével,

⁵² *Bukuresti Magyar Közlöny*, 1860. június 16. és 1860. szeptember 22. A magyar egyesület az Akadémia épületére 664 piaster 30 parát ajánlott fel. 587 piaster 10 parával támogatták a magyar opera- és színtársulatot is. *Bukuresti Magyar Közlöny*, 1860. november 17.

színházteremmel, orvosi szobával, tanítói- és gondnoki lakással is ellátott) iskolaépület. Benne a jutányos étkeztetést (a háború idején legalább meleg tej- és kenyérosztást) és délutánonként a pedagógiai felügyeletet is biztosító szolgáltatásokkal. Ehhez járult még a rászorultak ellátása téli ruházattal, s ingyen iskolaszerekkel, tankönyvekkel. A szórványban élőket pedig várta a predeáli és berecki bentlakásos iskola, szerény, de teljes ellátással. A továbbtanulni vágyó lányok a varróiskolákban vagy a román főváros polgári iskolai tanfolyamán képezhették magukat; a fiúk a tanonciskolában nyerhettek szakmai képzést, de a tizenéves korosztály még tovább is élvezhette a közösség óvó-védő gondoskodását a vasárnapi iskolában, ahol gyakorlatias ismereteket, erkölcsi útmutatást és életvezetési tanácsokat nyerhettek. A tehetséges diákok az anyaországban szakiskolai, vagy felsőfokú ösztöndíjas képzésben részesülhettek. Wekerle Sándor kormányfő viszont egyszerűen a fokozott tördésben és képességfejlesztésben jelölte meg azt a többletet, amitől az anyanyelvi magániskoláik versenyképessé váltak a román állami intézményekkel szemben.⁵³

S a regáti magyar oktatás általános színvonala jónak mondható, még ha jelentős különbség volt is egy koedukált vidéki katolikus vegyes iskola vagy egy fővárosi emeletes leány-, vagy fiúiskolai komplexum eredményei között. A román fővárosban a református egyház előadás-sorozatokon pallérozta oktatói gárdáját, illetve évente vizsgatanítással egybekötött pedagógus-tanácskozást is szervezett. A katolikus tanítói kar viszont a személyes kapcsolat-tartás terén és a családgondozásban mutatott fel elismerésre méltó eredményeket.⁵⁴ A magyar iskolahálózat – közmegelegedésre – kettős szakfelügyeleti rendszerben működött (a protestáns gyülekezeti iskolákat a református esperes, a katolikus iskolákat pedig Kuczka Ágost, érseki helynök felügyelte). Ugyanakkor növekvő gyakorisággal fordult meg a magyar állam pénzén működő magániskolákban a román szakfelügyelet is. Ezekben a szemléken ritkán jeleztek szakmai hiányosságokat, sokkal inkább a kiszolgáló egységek komfortfokozatát vagy az osztálylétszám előírásoktól eltérő mértékét kifogásolták. Az iskolai adminisztrációt és a tananyag minőségét illető észrevételeiket azonban gyakran *zaklató* jelleggel, az iskolák ellehetetlenítésének nyilvánvaló szándékával rótták fel a formális fenntartónak.⁵⁵ A román szaktárca beavatko-

⁵³ Kivonatos másolat Wekerle Sándor kormányfő 1909. március 14-ei leveléből, 1909. április 6. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 2759/1909.

⁵⁴ Éppen ezért kapott mindkét hazától magas kitüntetést a katolikus leányiskolai központ igazgatója, Bajnovics Anna. Előterjesztés a király személye körüli miniszternek a Külügyminisztérium támogatásával. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 2662. 1915 XVIII. t. 1205. asz.

⁵⁵ Ezek sorába tartozik a magyar honpolgárságot elvesztett szülők gyermekeinek kitalása, a román nyelvben nem kellően járatos tanulók osztályismétlésre utasítása, a kétnyelvű adminisztráció megkövetelése, a számos román egyházi és állami ünnep megtartásának és a román történelmi szemléltető ábrák kifüggesztésének megkövetelése.

zasi kísérletei közül tán a legvisszatetszőbb a tantervi egységek és tankönyvek anyagának cenzúrázása volt. A román szempontból sérelmezett tankönyveket nem ritkán betiltották, illetve az igazgatókat újak megírására kötelezték, akár mondvacsinált „hibák” miatt (mint hogy Romániát balkáni országnak nevezték,⁵⁶ vagy ha egy matematika könyv feladatsorában magyar városok szerepeltek – román helyett).⁵⁷ S nem riadtak vissza attól sem, hogy irreudenta szemléletű román tankönyvek használatára kötelezzék a magyar iskolákat.⁵⁸

A magyar nyelv kötelező iskolai oktatását szorgalmazó 1904. évi Berzeviczy-féle törvényjavaslat nagy felháborodást váltott ki a kulturális autonómiához szokott hazai románság köreiből. Spiru Haret román kultuszminister ennek visszahatásaként egy tervezetet dolgoztatott ki, amellyel a külföldi (esetünkben magyar) magániskolákban kötelező román nyelvórák számát heti kettőről hat órára kívánta emelni. S ez a javaslat már a tantervi célok teljesülését veszélyeztette, ezért a Miniszterelnökség a közös külügyminister közbelépését kérte, egyúttal – a tanszabadság jegyében – olyan engedékeny törvényt módosításokat helyezett kilátásba, amelyek hivatkozási alapot teremthettek a Monarchia diplomatáinak, hogy Bukaresttől egy kedvezőbb szabályozást tudjanak kialakítani.⁵⁹ Mégsem a „politikai példamutatás” sikeréhez fűzött naiv várakozás hozott fordulatot az ügyben, csupán a pusztasze-rencsének köszönhető, hogy a román parlamenti választásokon végül alulmaradó Liberális Párt nem tudta törvényerőre emelni a kultuszminister javaslatát. A zaklatások ellenére a magyar iskolák mégsem jutottak a Duna-deltában működő görög iskolák sorsára, amelyek közül többnek a működését felfüg-gesztették. (Igaz, a hozzávetőleg nyolcvanezres romániai görögség tanintéze-tei vélhetően nem álltak a befogadó országgal szemben elvárható lojalitásnak azon a szintjén,⁶⁰ mint a román törvényi előírásoknak és szokásoknak min-

⁵⁶ A könyvet a román oktatási minisztériumi 1905. szeptember 30-ai 39.588. számú rendelete érvénytelenítette. BARNÁ: *Románia nemzetiségi...*, 61. p.

⁵⁷ Egy számtanfeladatnál a Pozsony–Budapest távolságot vették példának. Uo.

⁵⁸ A 3 földrajzkiadvány „bevezetéséről” a bukaresti követség tett jelentést. Tóth Lajos kultuszministeriumi államtitkár 1909. január 6-ai levele Wekerle Sándorhoz. MNL OL K 26 ME 919. cs. 285. 1909 XX. t. 126. asz.

⁵⁹ „Titkos” levél Wlassics Gyula kultuszministerhez, amelyben a kormányfő az akció sikerének zálogát abban látja, hogy a külföldi kormányzatok és közigazgatás ne vezessen be olyan szabályzókat, „melyek egyházilag, iskolákra, egyesületekre és szövözetekre csapást mérne[k].” Ennek fejében nem csak kockázatosnak, hanem egyenesen károsnak nevezte az idegen állampolgárokkal szembeni asszimilációs oktatáspolitikát, mondván „... mert a köztünk élő kevés külföldinek megmagyarosítása elég kétes sikerű vállalkozás volna.” Tisztázat, 1904. március 14. MNL OL K 26 ME 631. cs. 1193. 1904 XVIII. t. 337. asz.

⁶⁰ Például betiltott tankönyvek további használatával vonták magukra a román tanfelügyelet haragját. L.: Vizsgálat a romániai görög iskolák ellen, *Bukaresti Magyar Újság*, 1905. november 16. A Kulturliga elnöke, Grădișteanu szenátor 1910-ben azt nyilatkozta: „egyetlen görög templomot, egyetlen görög iskolát, egyetlen egy görög lábat se

denben megfelelni igyekvő⁶¹ magyar iskolák.)

Az államnyelv ismeretét a saját idegen ajkú polgáraitól is megkövetelő magyar törvényjavaslat végül a sokat kárhoztatott 1907. évi Lex Apponyiban öltött testet. A jogszabály elleni hazai, sőt nemzetközi felháborodás láttán okkal jegyezte meg egy regáti magyar pedagógus-újságíró, hogy mennyivel békésebb volna a két nemzet viszonya, ha a magyar állampolgárságú románok legalább annyira ismernék a magyar nyelvet, mint a Regátban letelepedett magyar állampolgárok a román.⁶² Amennyiben az államnyelv ismeretét a többségi nemzettel szembeni lojalitás mércéjének fogadjuk el, akkor érdemes rögzíteni, hogy míg a külföldi állampolgárságú magyarok mindnyájan megtanultak románul, addig a magyar állampolgárságú hazai románságnak 1910-ben csupán 12,1%-a ismerte az államnyelvet,⁶³ ami legalább is erősen megkérdőjelezi a „brutális magyarosítás” vádтанát. A befogadó nemzet iránti lojalitást munkáló, mégis a nemzeti önazonosság megtartását szolgáló támogatáspolitiká mindenestre az időlegesen zárójelbe került, de hivatalosan vissza nem vont román törvényjavaslatra is tekintettel kénytelen volt további eszközöket igénybe venni önvédelmi céljai eléréséhez.

A tájékoztatás és tudatformálás elsörendű eszközének, de a román hatósági és politikai támadásokkal szembeni leghatékonyabb fegyvernek is a sajtó számított. Annál is inkább, mivel a „felnöttek iskolájának” tartott templom a katolikus többség számára csak szórványosan kínált anyanyelvű igehirdetési alkalmakat. Az iskolai célzott, módszeres és nagyon intenzív pedagógiai hatásgyakorlás pedig csupán néhány évre korlátozódott a tanköteles korosztály számára, miközben a gyermekkor legérzékenyebb szakaszában pusztán a vasárnapi iskola gyérülö sugarú impulzusai adtak némi iránymutatást az életben való eligazodáshoz, s az anyanyelvi kultúra ápolásához. S noha az újság elvileg minden regáti magyar otthont elérhetett hazafias, építö tartalmakkal, ám számos okból mégsem válhatott az akció *csodafegyverévé*. A hös-korszakban, a 19. század derekán a nagyfokú írástudatlanság képezett nehezen leküzdhető akadályt. A századforduló gazdasági nehézségei viszont a fizetöképes kereslet beszükülését hozták, így a csökkenö példányszámokkal lehetetlen volt *lefedni* a magyar ajkú olvasöközönség egészét. A diaszpóra műveltebb tagjai amögy is a hazai és román vezetö lapokból tájékozödtak. A színvonalbeli különbségek ezt kellöképpen indokolták is. A szakképzett

kellene megtöurnünk Romániában.” L.: Kiutasítják a görögöket, *Romániai Magyar Újság*, 1910. június 26., Románia és Görögország, *Romániai Magyar Újság*, 1910. június 30.

⁶¹ A magyar diaszpóra 9 egyesületének lojalitását a Károly király uralkodói jubileumát ünneplö országos kiállítás magyar pavilonjának jelmondata is jól érzékelteti: „Légy hű honpolgára hazádnak, de kérdd Isten áldását erre az országra, ahol a kenyered[et] keresed.” A mi pavilonunk, *Bukaresti Magyar Újság*, 1906. június 14.

⁶² A „bukaresti ref. iskolák”, *Bukaresti Magyar Hírlap*, 1918. július 17.

⁶³ Miközben a németiség háromszor, a horvátok kétszer ilyen arányban tudtak magyarul. *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat, 64., Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1924, 164. p.

újságíró ritka madár volt a regáti magyar közéletben, s ha értették is a mesterségüket, a hírforrások elérésében és – anyagi háttérük függvényében – a megjelenés gyakoriságában sem versenyezhettek az országos lapokkal. A pár százas vagy néhány ezres példányszám és heti két-háromszori megjelenés ellenére mégis jelentős kört tudtak megszólítani, köszönhetően az ellenzéki, ugyanakkor mindkét hazához lojális hangvételnek, a kivándoroltakat közelebről érintő témáknak és a hasznos, eligazító tanácsoknak, s a néplapokra jellemző közérthető nyelvezetnek.

Nagyon hasonló felfogásban készült a *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára*, amely a kalendáriumok mindennapi életben jól használható hírnagyán kívül, átfogó képet próbált adni a magyar történelemről, s az óhaza (némiképp megszépített) társadalmi valóságáról. A kínálatot irodalmi szemelvények, életvezetési útmutatás és adomák gazdagították; de a hír- és képanyagában helyet kaptak prominens románok is – sűrű utalással a két nép sorsközösségére. S innen nézve nem is olyan meglepő, hogy a magyar lap szerkesztője 1906-ban a legmagasabb elismerést kapta Károly királytól a 40 éves uralkodását ünneplő országos kiállításon, amelyen a kalendárium is nagydíjat nyert.⁶⁴ Tény ugyanakkor, hogy az ország külföldi kolóniái közül elsőként a magyar egyesületek állítottak saját pavilont a jubileumra.⁶⁵ Az előzékeny gesztust a királyi pár fél óras látogatással vizonozta, amiről a román sajtó is beszámolt, még pedig szokatlanul barátságos hangnemben.⁶⁶ Az eset után a magyarság közmegítélése látványosan javulni látszott. – A kedvező változás azonban nem bizonyult hosszú életűnek.

Az akció és a magyar–román viszony

A magyarokkal szembeni előítéleteket több tényező is éltette. Mindenekelőtt az „ezer éves elnyomás” hamis képzete,⁶⁷ ami a magyar nemzetiségi politika ellentmondásai és aktuális túlkapásai fényében *viszamenőleg* megingathatatlán igazsággá szilárdult. Ezt a tételt erősítették az Erdélyből az anyaországba

⁶⁴ *Bukaresti Magyar Újság*, 1906. november 22. S (ha szerkesztője aranytollat kapott a királytól), a Romániai Magyar Újság nagydíjat nyert, amiként a kalendárium is. Tarkovich József 1906. december 29-ei levele Wekerle Sándor kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 81. 1907 XX. t. 81. asz.

⁶⁵ *Bukaresti Magyar Újság*, 1906. június 14. A Románischer Lloyd a bizalomerősítő lépést nem csak gyanakvással fogadta, de arra biztatta olvasóit, hogy gyűjtsák fel magyar kiállítóhelyet, ezzel tiltakozva erdélyi testvéreik „elnyomói” ellen. *Bukaresti Magyar Újság*, 1906. április 22.

⁶⁶ Az *Universul*, a *Dimineața*, a *Conservatorul* és a *Țara* is rokonszenvező híradásokat közölt. A romániai magyarok ünnepe, *Bukaresti Magyar Újság*, 1906. június 21.

⁶⁷ Szócs Géza is felhívta olvasói figyelmét arra a tényre, hogy a magyar földbirtokos arisztokrácia (amelybe a román vezetőréteg is beolvadt) éppen úgy kizsákmányolta a magyar jobbágyot, mint nemzetiségi sorstársait. Történelmi igazság és nemzeti sovizmus (4.), *Romániai Magyar Újság*, 1911. november 30.

kivándorolt román értelmiségiek, akik képzettségükkel, s esetleges sérelmeik miatti harcos álláspontjukkal jól fizető állásokhoz jutottak a kiművelt emberfőknek még szűkében lévő fiatal román államban. Ahol ez idő tájt kétkezi magyarok tízezei kopogtattak megélhetési okokból, s megítélésüknek aligha használt, hogy a „gőgös, elnyomó földesúr”-nak tételezett magyar a regáti munkaerőpiacon „jöttment szolga” képében jelent meg. S hogy e két képzet némiképp ellentmond egymásnak, nem zavarta sem a politikusokat, sem a román néplélek avatott formálóit, a tanítókat és újságírókat.⁶⁸ Ellenkezőleg. Elégtétellel nyugtázhatták, hogy erkölcsi értelemben a magyarok fölé magasodnak, amire meggyőző bizonyosságnak tűnt a kiszolgáltató magyar házicselések lezülése (*hungarák*), s a magyar egyesületek háza tájáról érkező viszályok híre. S ezt a meggyőződést nem ingatta meg a magyar uradalmi intézők, gyógyszerészek, orvosok, mérnökök és udvari festők/fényképészek hozzájárulása Románia felemelkedéséhez, s nem szívódtak fel a román köztudatban a birodalmi keretek között fejlődő Magyarország látványos modernizációs eredményei, mint például a minden tökéletlensége ellenére is a „boldog békeidőket” mintázó szabadabb politikai rendszere.⁶⁹ Sőt, épp ez utóbbi megítélésében (különösen az 1894. évi Memorandum-per óta) a román politikai elit homlokegyenest eltérő véleményen volt, így aztán az 1906-os országos kiállításán a magyar pavilonban tett királyi látogatással beállt „fegyvernyugvást” csakhamar megtörte a két ország (benne az erdélyi románság) hírharsonáiból felzúgó verbális csatazaj.

Az ellentétek ismételt fellángolásának közvetlen oka az volt, hogy a jubileumi kiállításra százával kilátogató hazai román diákok tanárait – a tanévkezdés elmulasztása miatt – a kultuszminiszter, a hiányzás mértéke szerint, 4

⁶⁸ Spiru Haret 1897. április 22-ei miniszter körrendelete az alábbi útmutatást adta a román pedagógusoknak: „Legyenek rajta, hogy a gyermekek történelmünk eseményeit sokkal többre becsüljék, mint más nemzetekét [...], higgyék, hogy a román nemzet a legvitézebb és a legelőkelőbb minden nemzetek között. Ne féljenek attól, hogy túlzásokba esnek...” KÁDÁR Gyula: „Tiszta” Romániát! (2.), *Háromszék*, 2013. július 20., <<https://www.3szek.ro/load/cikk/61830/%E2%80%9Etisza%E2%80%9D-romaniat-2>> (letöltve: 2015. 10. 30.), A Bukaresti Magyar Társulat tiszteletbeli elnöke mondotta: „... a toll emberei a hírlapi hézagokat ellenünk való epekedésekkel töltik be. Mi vagyunk szerintük Európának műveletlen, türelmetlen barbárjai.” *Bukaresti Híradó*, 1877. február 13/25.

⁶⁹ Ezt a képet aligha erősíti a tény, hogy – politikai felforgatástól tartva – a magyar belügyminiszter megtiltotta a legharsányabb román sajtóorgánumok behozatalát. Románia nem viszonzta a lépést. A kereskedelmi tárca bukaresti tudósítója, Márfy-Mantuano Rezső a romániai sajtóviszonyokról mégsem rajzolt kedvező képet, mondván a közvéleménynek és a kormánynak nem tetsző újságírókat kiüldözik az országból. Márfy 1902. december 19-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 858. cs. 638. 1903 XVIII. t. 405. asz. Egy másik jelentésében pedig azt a megállapítást tette, hogy a Kárpátok túloldalán még kivételképpen sem találni tárgyilagos sajtóterméket. Márfy-Mantuano Rezső 1902. március 28-ai jelentése. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1496. 1902 XXII. t.

napos fizetéslevonással büntette. A román kormány félhivatalosa heves kirohanást tett a „vad magyarosítás” újabb megnyilvánulása miatt.⁷⁰ A fölkorbácsolts kedélyek tehát a határ túoldalára is át- és továbbgyűrűztek. A *Romániai Akció* eszköztárában így a sajtóra, mint *önvédelmi fegyverre* is számítani kellett. Amely azonban kétfrontos küzdelemre kényszerült, részben a bevándorló magyarok védelmében. Ugyanakkor mégis a két szomszédnép megbékítésén fáradozott, már amiatt is, mivel hosszabb távon ez volt fennmaradásának a legfőbb biztosítéka. E kettős érintettség okán lett a mindenkori regáti magyar újság a magyar-román viszony tükré, s – mindkét irányban – konstruktív békéltetője.⁷¹ Sajnálatos módon azonban a regáti magyar lapszerkesztők törekvései a Kárpátok egyik oldalán sem találtak követőkre. A két szomszéd országban továbbra is mindennapos gyakorisággal jelentek meg felelőtlen, gyakran uszító hangvételű írások, amelyek az előítéletek oldása helyett az ellentétek kiélezését és a botránykeltést alkalmasabb módnak ítélték hazafias helytállásuk igazolására, s az eladott példányszámok növelésére.⁷² S ezzel cseppet sem könnyítették meg a diplomaták dolgát. Az akció kezdetén ezért tett ígéretet a magyar miniszterelnök a közös külügyminiszternek, hogy a vezető lapokat arra fogja inteni, hogy még a jó hírek közlésétől is tartózkodjanak (hiszen a túlparton ezzel is gyúanyagot szolgáltatnak az ellenségeskedéshez).⁷³ A román sajtóvilág és a magyar orgánumok viszonyának leírásához még a hűvös semlegesség jelzője is megszépítően túlzónak hat. A legharsányabban magyarelles romániai lapokat kitiltották a magyar olvasói piacról,⁷⁴ a hazai román sajtómunkások pedig gyakorta szenvedtek el rövidebb fogházbüntetést a közös hazával ellenséges közleményeik miatt. S persze, idézhetjük a román laptársak barátságatlan megnyilatkozásait a „báránybőrbe öltözött farkasok”-nak⁷⁵ nevezett regáti magyar szerkesztőkről, akiknek pusztá működését

⁷⁰ A *Megvesztett magyarok* című írás bagatellizálta a tanítók vétségét, megállapítva: „a vad magyarosítás műve teljesen a megvalósulás felé közelget az öntudat elnyomásával, a faji, nemzeti érzés és nyelv brutális elnyomásával”. BARNÁ [BARABÁS] Endre: *Magyar tanulások a bukaresti kiállításról*, Stief Jenő és Társa, Kolozsvár, 1906, 168. p.

⁷¹ L.: MAKKAI Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt. Bukaresti és eszéki magyar lapok az identitásörzés és kisebbségi érdekvédelem szolgálatában (1860–1918)*, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2016.

⁷² Mint a kereskedelmi tárca bukaresti tudósítója írta „a rumán hírlapirodalom csaknem állandóan hamis és tendenciózus híreket közöl Magyarországról...”. Márffy-Mantuanó Rezső 1901. február 22-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274. 1902 XXII. t. 1496. asz. Magyar oldalon pedig ezt példázza a *Pesti Hírlap* alaptalanságokat közlő indulatos cikke: „Magyar iskolák elrománosítása” címmel. *Pesti Hírlap*, 1905. március 12.

⁷³ Agenor Gołuchowski külügyminiszter arra kérte Széll Kálmánt, hogy fékezze meg a hazai sajtót. A kormányfő válaszában azt írta: „a legjelentékenyebb magyar lapokat is felhívtam, hogy a romániai magyarság dolgaival egyáltalán ne foglalkozzanak.” Miniszterelnökségi fogalmazvány 1902. július 28. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2418. 1902 XXII. t. 672. asz.

⁷⁴ SZÁSZ (szerk): *i.m.*, 1654. p.

⁷⁵ A *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztőit minősítette így az *Apărarea Națională* főszerkesztője. BARNÁ: *Románia nemzetiségi...*, 18. p.

a sajtószabadsággal való „visszaélésnek” tekintették.⁷⁶ S hogy elvetemült céljaikat – mint „a csángók tudatának megzavarását” – el ne érhessék, a Román Posta nem mindig talált módot arra, hogy csángóföldi előfizetőknek magyar lappéldányokat kézbesítsen.⁷⁷ S nem volt túlzó a kereskedelmi tárca bukaresti tudósítójának azon állítása, hogy a román hatóságok, vagy a feltüzelt diákság a nekik nem tetsző újságírókat kiűzik az országból.⁷⁸ A bíráló hangok elnémitására azonban finomabb eszközök is kínálóztak: Scheier Németh Ignácot a magyar olvasópiacot megosztó lapalapításáért csak megvádolták a román belügyi hatóságokkal való együttműködésért, Székely Béla viszont részben önmagát leplezte le, illetve Bukarest elfoglalása után bizalmas levéltári iratok igazolták román (pontosabban kettős) ügynök voltát.⁷⁹ A román titkosszolgálat elhárító manőverei mondhatni indokolatlanok voltak, minthogy a magyar lapoknak elemi érdekük fűződött ahhoz, hogy ne húzzanak ujjat a román hatóságokkal. Az akció kezdetén a *Bukaresti Magyar Újság* új szerkesztőjét is a Romániával szembeni lojális hangütésre utasította az akció vezetése,⁸⁰ de annak nem is volt oka változtatni az előtte járók konstruktív gyakorlatán. (Mi több, Poliány Zoltán volt az, aki – felettesei megbízásából – a magyar iskolák elrománosításáról szóló, rémhírterjesztéssel felérő budapesti híradást cáfolta.⁸¹) Nem volt könnyű dolga a Lex Apponyi elfogadását követő éles politikai pengeváltások időszakában az „utódlap” *Romániai Magyar Újság* szerkesztőinek sem. Akkor, amikor a román sajtó a bevándorolt „magyarok kiutasítását követelte”,⁸² a nagy nyilvánosságot kapott vitás kérdésekben kellett tényszerű és higgadt beszámolókat közölnie,⁸³ s amennyiben hírforrásai a mértéktartás

⁷⁶ Uo. és MNL OL K 26 ME 858. cs. 2424. 1902 XXII. t. 1496. asz.

⁷⁷ BARNA: *Románia nemzetiségi...*, 17–18. p

⁷⁸ Márffy-Mantuano Rezső 1902. december 19-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 858. cs. 638. 1903 XVIII. t. 405. asz. A román állami kitüntetésben részesített Vándory Lajosnak például menekülnie kellett az országból, amikor az oroszokkal formálódó politikai szövetséget helytelenítette írásaiban. *Bukuresti Híradó*, 1885. augusztus 9.

⁷⁹ Miniszterelnökségi tisztázat a belügyminiszterhez, 1915. május 28. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 1724. 1915 XX. t. 42. asz. és Arányi Olivér jelentése. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 893. 1918 XX. t.

⁸⁰ „Minden ízetlen hyperlojalitás elkerülésével tartozik Ön Románia és intézményei iránt lojalitással viselkedni...”. Pro domo. MOL K 26 ME 858. cs. 2801. 1903 XVIII. t. 405. asz.

⁸¹ Magyar iskolák elrománosítása, *Pesti Hírlap*, 1905. március 12. A cáfolat A romániai magyar iskolák ügye. Levél a szerkesztőhöz címmel a *Budapesti Hírlapban* jelent meg. Idézi MAKKAJ: *Határon túli...*, 95. p.

⁸² Mint a regáti és erdélyi viszonyok összemosásával tette az *Epoca* című lap. Idézem: *Bukaresti Magyar Újság*, 1906. október 21. L. még: HENCZ Hilda: *Magyarok román világban. A Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok és a Bukaresti magyar sajtó (1860–1941)*. = *Maghiarii din spațiul extracarpatic românesc și presa maghiară bucureșteană (1860–1941)*, Carocom '94 Kft., Bukarest/București, 2009, 40. p.

⁸³ Ilyen volt Aurél Vlad nejeének a magyar nyelv és a Himnusz elleni kampánya és (le nem töltött) fogházbüntetése, amelyet a hazai és anyaországi román sajtó a budapesti orvos világtalálkozó megünnepelésére is megpróbált kiaknázni. *Romániai Magyar Újság*, 1909. június 12.

és a tárgyilagos tájékoztatás követelményeinek nem feleltek meg, nem közölték azokat.⁸⁴ Közölte viszont a lap fõmunkatársa által a gyors léptekkel fejlõdõ Romániáról készített országismereti film sikeres budapesti bemutatójának híret, ⁸⁵ s történész munkatársuk negatív elõítéleteket és politikai téveszméket oszlató cikksorozatát,⁸⁶ s a közös (például a törökellenes) múlt epizódjait a köztudatba visszaemelni próbáló építõ írásait.⁸⁷ Ugyanebbe a sorba tartoznak román modernizációról és kulturális értékekrõl szóló szemelvények, s a diasztia tagjai elõtt tisztelgõ írások.⁸⁸

A kiegyensúlyozott szomszédosági kapcsolatok alakításában azonban a magyar lapok mellett a magyar egyesületek is kivették a részüket, s nemcsak az említett jubileumi kiállítás szereplõiként, de mint a román kultúra „fogyasztói”,⁸⁹ s mint közadakozók is (a többségi társadalom javára).⁹⁰

A bevándorlók szószólóinak és intézményeinek békítõ megnyilvánulásai és konstruktív magatartása ellenére a román közvélemény továbbra is gyanakvással tekintett a magyarokra. Valójában a kapcsolatok rendezése nem volt összeegyeztethetõ a román többségû Erdély elszakításának bukaresti programjával. (S ezt egy Herczeg Ferencsel folytatott beszélgetésében Ioan Sla-vici maga is elismerte.⁹¹) A román külügyi apparátus ez irányú erõfeszí-

⁸⁴ A magyar beszámolók közül ezért csak két fõvárosi lapot idézett. *Romániai Magyar Újság*, 1909. június 15.

⁸⁵ Magyar ismertetés a román királyságról, *Romániai Magyar Újság*, 1912. március 28.

⁸⁶ Tényfeltáró-elemzõ cikksorozata Történelmi igazság és nemzeti sovinizmus címmel közel húsz folytatást ért meg.

⁸⁷ A Magyarok és románok címû cikksorozatában írta, hogy a magyarországi tankönyvek egy részében sok felesleges bántás mérgezi a két nép viszonyát, pedig a túlhajtott nemzeti/ségi agitáció fékezésével „meg lehet csinálni a magyar-román békét és barátságot”. *Romániai Magyar Újság*, 1910. november 13.

⁸⁸ L.: A fejlõdõ Bukarest, *Romániai Magyar Újság*, 1909. január 6.; Romániai városok fejlõdése, *Romániai Magyar Újság*, 1909. május 1.; Szõcs Géza: Petõfi és Eminescu, *Romániai Magyar Újság*, 1912. március 31.; Romániai fiatal festõk és szobrászok együttes kiállítása, *Romániai Magyar Újság*, 1910. május 1.; A királyné, „Carmen Sylva” versei is olvashatók voltak magyar fordításban, *Romániai Hírlap*, 1909. február 21.; Carmen Sylva (6.), *Romániai Magyar Újság*, 1910. július 14.

⁸⁹ A Magyar Ifjak Köre Eminescu költészetét népszerűsítõ elõadásokat tartott. Bukaresti magyarok Eminescuért, *Romániai Magyar Újság*, 1909. május 22.; *Romániai Magyar Újság*, 1912. március 31.; A Szent István Király Egyesület névadó ünnepségén D. R. Rosetti vígjátékát mutatták be a magyar közönségnek, *Romániai Hírlap*, 1908. július 26.

⁹⁰ A Szent István Király Egyesület például 500 lejes alapítványt tett a bukaresti vakok intézete javára, amit a királyné oklevéllel és saját dedikált fényképével honorált, *Romániai Magyar Újság*, 1909. január 13. Késõbb a Resicában történt bányászercsétlenség kárvallottjainak küldtek 200 lej támogatást, függetlenül attól, hogy az áldozatok románok, vagy magyarok. *Romániai Hírlap*, 1909. február 11.

⁹¹ Herczeg Ferenc írta, hogy Ion Slavici megbékítésére tett kísérletére az író-politikus ekképpen reagált: „Ne higgye, hogy minket okossággal, vagy jóssággal meg lehet nyerni. Mi nem is akarjuk, hogy a magyar kormány jól bánjon a román néppel, jobban szeretnénk, ha minél kegyetlenebbül elnyomná. Mert mi nem a megegyezést keressük, nekünk a jövõnk érdekében viszályra van szükségünk.” Idézi: RAFFAY Ernõ: Goga Octa-

téseinek mértékére Bukarest 1916. decemberi elfoglalása után derült fény,⁹² a különböző irredenta szervezetek hangulatkeltő, olykor megbotránkoztató akciói viszont tudatosan szították az ellentéteket.⁹³ A vallási,⁹⁴ gazdasági diszkriminációnak,⁹⁵ hatósági,⁹⁶ sőt rendőri túlkapásoknak,⁹⁷ magyar kárvallottjai (is) voltak, ám az idegenellenesség számos megnyilvánulása ellenére a hazai közbeszédben forgó „elnyomás” váddal egy regáti magyar tanító mégis vitába szállt. A befogadó országot nagy olvasztó kemencéhez hasonlította, ám a magyarok beolvadását a természetes asszimilációval magyarázta, amiben a magyar kormányzat mulasztásai is közrejátszottak. A szerző felröptette, hogy amíg az Egyesült Államok kivándorolt magyarjainak fényes templomokat és iskolákat emelnek, addig ők „itten Romániában, egy hajításnyira hazánktól mindezeknek hiányában pusztulunk, veszünk.”⁹⁸ Csakhogy e vitacikk meg-

vian a magyar kultúra nemzeti karakterének sorvadásáról és ennek okairól, In: MAKKAJ Béla (szerk): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*, Károli Gáspár Református Egyetem – L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2015, 56. p.

⁹² Az Erdély elszakításáért zajló, nyugati közvéleményt is elérő propaganda a Marghiloman-kormány közleménye szerint közel 2,5 millió svájci frankba került Romániának. A *Gazeta Bucureștilor* szerint e célra 2 350 000 leit (azaz svájci frank értékben ugyanennyit) költött a Brătianu- és Ionescu-kormány. Románia és az erdélyi agitáció, *Bukaresti Magyar Hírlap*, 1918. július 21.

⁹³ A Kultúrliga elnöke az osztrák-magyar konzullal keveredett szóváltásba, amiért védelmére kelt egy pincérnek, aki magyar vendégét anyanyelvén szolgálta ki. A tengerparti szóváltásnak egy aradi fürdővendég volt a szenvedő alanya. Petre Grădișteanu szenátor kifogásolta, hogy a pincér anyanyelvét használta, holott román kenyeret eszik. A Kutschera–Gradisteanu affér, *Bukaresti Magyar Újság*, 1906. szeptember 9. Az inzultált magyar-osztrák konzul, *Bukaresti Magyar Újság*, 1906. szeptember 13.

⁹⁴ Vallásos propagandák Romániában, *Romániai Magyar Újság*, 1909. június 5.

⁹⁵ A magyar cselédek és idénymunkások bérét (vagy annak egy részét) gyakran visszatartották. A kormány utasította a délkeleti határmegyék főispánjait, hogy tájékoztassák a kivándorlókat a munkaalkalmakról, de – a visszaélések ellen – a szerződéseket az osztrák-magyar konzulok felügyeletével kössék meg. A romániai magyar munkások, *Romániai Magyar Újság*, 1912. augusztus 15.

⁹⁶ Az anyakönyvi hivatalokban az adatközlő állítása ellenére ortodox vallást, vagy román nemzetiséget jegyeztek be a kérelmező igazolványába. Az útlevéllel nem rendelkezők neveit gyakran romános írásmóddal rögzítették, s ilyen „ellentmondásos” esetekben a magyar diákokat akár kitilthatták a magyar iskolákból. Újváry István 1910. október 29-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 6809/1910.

⁹⁷ Egy magyar bérkocsist a feleségével egy étteremben inzultáltak, majd a rendőrörsön nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket okoztak neki. Bántalmazott bukaresti magyar ember, *Romániai Magyar Újság*, 1910. október 13.; Minthogy Bartha János orvosi látletet vétetett fel, s a konzulátuson jegyzőkönyvbe vették az esetet, a feljelentett rendőr ügyében Brătianu kormányfő vizsgálatot rendelt el. Felpofozott magyar bérkocsi tulajdonos, *Romániai Magyar Újság*, 1910. október 16.

⁹⁸ Holló János így érvelt: „Nem áll az, h. valóságos elnyomás történik a romániai magyarsággal – és fájdalom, mégis áll az, hogy az eddig kivándorolt magyarság fele elveszett a magyar hazára nézve örökre, visszavonhatatlanul és kipótolhatatlanul, mert elnem-

írásakor az anyaország már nemcsak Amerikában, de a határ mentén élő honpolgárai megtartása, védelme érdekében is fellépett. A regáti diaszpóra immár a magyarelles megnyilvánulások, s az iskolai végzések esetén is számíthatott az óhaza hivatallóságára – ha nem is a túlhevült sajtó és az ellenzék hangadói által elvárt kardcsörtető formában.⁹⁹ Amikor Grădișteanu szenátor a román belügyekbe avatkozással vádolta a regáti magyar intézményeket segélyező budapesti kormányzatot, s követelte a református iskolák megrendszabályozását (mondván, hogy Budapest sem tűri az erdélyi román iskolák bukaresti segélyezését). Tisza István kormányfő azonban a *reciprocitás* elvének emlegetését azzal utasította vissza, hogy a viszonyosság alapján a szenátor legfeljebb a *moldvai csángókra* hivatkozhatna. Azzal a különbséggel, hogy míg a hazai románságnak két egyháza és érseksége, több püspöksége és saját anyanyelvű iskolarendszere van, amelyek a magyar állam anyagi támogatását élvezik, addig Románia a csángókkal szemben „a legnagyobb nemzeti türelmetlenséget tanúsítja, s e népelemnek egyetlen magyar iskolája sincs.”¹⁰⁰

A *belügyekbe történő beavatkozás* vádját a katolikus érseki utódlást befolyásoló lobbitevékenység, s a jászvásári püspöki szék magyar (csángó) személylyel való betöltésének szorgalmazása veti fel komolyabban.¹⁰¹ Igaz, Hornstein érsek – jelentős magyar anyagi támogatást élvezve – Budapesten is részt vett a katolikus intézményrendszer átalakításáról folyó egyeztetéseken, ahol magáévá tette azt az elvet, hogy a magyar többségű eklézsiák és (vegyes) iskolák élén lehetőleg magyar, vagy magyarul értő személyek álljanak, ám az egyházfő „magyar ügynök” voltáról szóló vádat a magyar miniszterelnök képtelenségnek nevezte, mondván, együttműködésük éve alatt politikáról szó sem esett.¹⁰² Annak egyéb indoka és célja nem volt, mint a katolikus egyház

zetlenedett, mert elvesztette anyanyelvét, mert többé nem tud arról, hogy ő magyar volt...”. Majd így folytatta: „ő az oka mindennek, mert kivándorolt, mert az idegenben Romániában e nagy olvasztó kemenczében összeolvadt az idegen anyaggal, a románsággal, nem erőszak útján, hanem templom, iskola és vezető hiányában.” El vagyunk nyomva?, *Bukaresti Magyar Újság*, 1903. január 11.

⁹⁹ Tisza István kormányfő megköszönte a diplomácia vezetőjének, „... hogy a bukaresti magyar iskola ügyében igazunkat határozott fellépésével a román kormánnyal szemben sikeresen megvédte.” MNL OL K 26 ME 575. cs. 333. 1903 XVIII. t. 80. asz.

¹⁰⁰ Hiszen míg a román kormány magyar állampolgárságú románokat próbált támogatni, ezzel szemben Budapest saját kivándorolt állampolgárait vette védelmébe. Miniszterelnökségi levél-tisztázat Gołuchowski Agenor, közös külügyminiszternek, 1904. január 3. MNL OL K 26 ME 631. cs. 5337. 1903 XVIII. t. 5737. asz.

¹⁰¹ Utóbbi a csángók katolikuságon belüli magas részaránya „jogalapján”, s a világháború rendkívüli viszonyai között történt. Tegyük hozzá, a remélt eredmény mindkét esetben elmaradt. A bukaresti katolikus érsekek és Kuczka vikárius dotálása is legfeljebb a magyar ajkú hívek vallási szükségleteinek biztosítását, illetve gyermekeik számára az anyanyelvű iskolák zavartalan működési feltételeinek megteremtését szolgálták.

¹⁰² Tisza István levele Agenor Gołuchowskihoz. Tisztázat, 1904. december 2. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646. 1904 XVIII. t. 1702. asz.

minél hatékonyabb működése és védelme az ortodox államvallású Romániában. Ez a mértéktartás méltánylást érdemel, amikor Klebelsberg Kuno a Monarchiától, mint nagyhatalomtól a diplomáciai kapcsolatokban, elvben megengedhetőnek tartott olyan lépéseket is, amelyeket az másoktól nem tűrt volna el.¹⁰³ Az erődemonstráció ésszerű mértékéről mégis sokat elárul, hogy a szomszédsági viszonyt tovább mérgező öntelt diplomáciai lépések mégsem jellemezték az akció lebonyolítását. Ezt tükrözik a magyar érdekek markáns képviselőjét számon kérő hazai újságírói kirohanások éppúgy,¹⁰⁴ mint egyes „bizalmi személy”-eknek a külképviselet óvatos, „megalkuvó” manővereit kárhóztató bírálatai.¹⁰⁵

Ezen álláspontokat mindenesetre érdemes figyelembe venni, amikor mérlegre helyezzük, hogy a magyar kormány titkos nemzetvédelmi programja milyen hatékonysággal szolgálta kivándorolt honpolgárainak érdekvédelmét, s az akció mennyiben érte el kitűzött céljait?

A Romániai Actio *mérlege*

Döntően kulturális akcióról lévén szó, elsőként az új nemzedékek nemzeti azonosságtudatát leginkább formálni képes oktatásügyet kell megvizsgálnunk. Nos, a fővárosban jelentős beruházások révén mindkét felekezet nagy iskolaközpontozáshoz jutott, tanári lakásokkal, tornateremmel, kantinnal, s a világháború kezdetére a külvárosi katolikus központ is megnyitotta kapuit a Cuza Vodă utcában. A szétszórtságban élő családok gyermekei a határ menti bentlakásos magyar közegben iskolázódhattak a továbbtanulás lehetőségével; miután a regáti képzés az iparos továbbképzés, a tanonc- és polgári iskolai oktatás megszervezése ellenére *zsákutcás* maradt. A magyar diákok ugyanis csak költséges és terhes különbözeti vizsgák letétele után folytathatták tanulmányaikat a román iskolarendszerben, ami a képzett vezetői réteg kinevelésének kockázatos útját kínálta, hiszen kizárólag a román kultúra értékeit közvetítette. Az anyaország által kínált ösztöndíjas képzés ezzel szemben csak erősíthette a saját kultúrához, s az óhazához való kötődéseiket – ideális esetben. Az ösztöndíjas „vetés” ugyanis nem mindig szökött szárba, s ha igen, akkor sem hozott mindig jó gyümölcsöket... Az eltérő követelményszint, szokások, életfenntartási körülmények éppúgy kitérítették a jelölteket pályájukról, mint a

¹⁰³ Klebelsberg 1901. szeptember 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153. 1901 XXXI. t. 811. asz.

¹⁰⁴ Az egyik budapesti lap azt állította, hogy a Kárpátok túoldalán a nemzeti érdekeket nem képviseli senki, s hogy a Monarchia „meghunyászkodik a kicsiny, de vakmerő Románia előtt.” Magyar iskolák elrománosítása, *Pesti Hírlap*, 1905. március 12.

¹⁰⁵ Újváry 1910. március 16-ai levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 2163/1910. és Újváry István jelentése az 1911-es évről a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Kül. ir. 74. d. 7863/1911.

kellő alkalmazkodási készség, szorgalom, vagy erkölcsi állóképesség hiánya. Voltak, akik effélék miatt pályaelhagyók lettek. Mások sikeresen vették ugyan az akadályokat, de kedvező álláshoz jutva nem tértek vissza a diaszpórába, s ezzel a képzésükre fordított „beruházási javak” a kintiek számára nem hasznosultak. Az alapvető gondot tehát a *menni, vagy maradni?* választása okozta. A távlati célt, a hazatérést nyilvánvalóan keresztezte a saját kisközösség erősítésének, s majdani vezetésének aktuális igénye. Csakhogy erre sem volt mindig megfelelő fogadókészség! A társadalmi ranglétrán feljebb jutó végzett ösztöndíjasokat a kibocsájtó regáti közösség új minőségükben gyakran nem fogadta el. Szakértelmüket megkérdőjelezték, megváltozott magatartásukat, stílusukat fölényeskedésnek, legalábbis hűtlenségnek érzékelték. S valamilyen ennek is tulajdonítható, hogy az a kormányzati szándék, hogy az önjelölt egyleti vezetők, a magyar közélet sokszor méltatlan hangadói helyébe jól képzett, kiegyensúlyozott személyiségek lépjenek, csak részben teljesült. A megvalósult gyakorlatot egyébként is a túlképzés és alulképzés egyaránt jellemezte. Az okleveles tanítónők létszáma például csakhamar meghaladta az elfoglalható állások számát, míg a hiányszakmákban idomulni kellett a kínálati viszonyokhoz – amelyek ritkán kedveztek a regáti magyar közösségek szükségleteinek. Az ösztöndíj-program tehát igen ellentmondásos eredményeket hozott.

Az országhatáron belül zajló szlavóniai társakció mérőszámaihoz képest¹⁰⁶ a regáti beiskolázási arányok többek között ezért sem voltak kiugróan jók, ha azonban figyelembe vesszük a külföldi működési feltételek szorító nehézségeit, akkor már kedvezőbb mérleget vonhatunk. Mégis, némiképp jogosultnak tűnik az akció egyik bizalmi férjijának megállapítása, miszerint tévedés volt a regáti magyar tankötelesek iskoláztatását az elért szintre emelni, hiszen így a magyar állam – nem csekély ráfordítással – csak képzetesebb munkaerőt bocsájtott a román gazdaság rendelkezésére.¹⁰⁷ S ezzel a gyakorlatias felvetéssel cseng egybe a református akció-ág mindenesének, a hitéleti és közösség-szervezési küzdelmek egyik főszereplőjének, Újváry Istvánnak az a súlyos aggálya, hogy vajon nem hiábavaló-e a „szétszórt csontok összeszedésére és felélesztésére” irányuló minden erőfeszítés?¹⁰⁸ Nos, ezzel az esperes lényegileg a diaszpóra-gondozás örök dilemmáját fogalmazta meg – amennyiben csupán a ráfordítások és a „megtérülés” rideg számoszlopait vizsgáljuk. A magyar kormány szándékait azonban a népesség- és munkaerő megtartás mellett egyfajta együttérzésből fakadó felelősségvállalás is jellemezte. Kle-

¹⁰⁶ Az autonóm Horvátországban – igen ellenséges közegben – több mint 100 iskolában 250 fős tanítói karral mintegy 12 ezer magyar diák anyanyelvi képzése valósult meg, ami a tanköteles korosztály 80-85 %-át jelentette. L.: MAKKAI: *Végvár...*, 348. p.

¹⁰⁷ Érdekes tanulságok, *Romániai Magyar Újság*, 1910. július 10.

¹⁰⁸ Újváry 1906. augusztus 22-ei egyházlátogatási beszámolója Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

belsberg Kuno még az akció kezdetén a kivándoroltak támogatásáról azt írta: „elvitathatatlan jogunk, sőt kötelességünk”.¹⁰⁹ S évtizedeken keresztül ugyan- ezt gondolták a regáti magyarok is, míg végre kézzel fogható segítség érkezett a Kárpátok túloldaláról. „Magyarországnak érettünk áldozni erkölcsi kötelesség” – írta a magyar újság szerkesztője, Vándory Lajos még a „nagy keleti válság” idején.¹¹⁰ Csakhogy jól kimunkált szociálpolitikai program nélkül sikeres nemzetpolitikát folytatni már akkor sem lehetett. A birodalmaktól határolt és egy fél országnyi, saját állami életre vágyó nemzetiséggel küszködő magyarság erejét gyarapítani a politikai bázis kiteljesítésének reformkori receptjével lett volna lehetséges, amennyiben a jogkiterjesztés együtt jár a biztos megélhetés lehetőségével. Amiként az Oszmán Birodalom szorításából kibontakozó szerb és bolgár politikai elit próbálta a kisbirtokos parasztság szilárd bázisán.¹¹¹ Valójában a bojárok vezette Romániában is a paraszti világot tekintették a nemzet romlatlan őforrásának, s (Kogălniceanutól¹¹² Mihalachéig¹¹³) népbárát törvénykezéssel igyekeztek javítani életlehetőségeiken, különösen a kettős bérleti rendszer katasztrófális hatásaként kiobbant 1907. évi parasztfelkelés után. Az, hogy az effajta felfogást általában szemérmes hallgatás övezte, nem jelenti azt, hogy egészen idegen lett volna a magyar politikai gondolkodásban.¹¹⁴ A szocialista agitációban sürgetett társadalmi gondoskodás

¹⁰⁹ Klebelsberg 1901. szeptember 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153. 1901 XXXI. t. 811. asz.

¹¹⁰ *Bukuresti Híradó*, 1877. március 27./április 8.

¹¹¹ Szerbiában a hosszan kormányzó Radikális Párt volt a paraszti érdekek szószólója. Bulgáriában Alexander Sztambolijски Földműves Szövetsége, későbbi nevén, a Bolgár Népi Földműves Szövetség (BANU) a hatalmi berendezkedés radikális átalakításával is megpróbálkozott, de politikai egyensúlyt teremteni nem tudott. JELAVICH, Barbara: *A Balkán története II. 2000*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 21–22. p., 39–40. p.

¹¹² Mihail Kogălniceanu román miniszterelnök, 1864-ben fogadtatta el földreformját egy erős kisbirtokos osztály (végül sikertelen) megteremtése érdekében. *Uo.*, 258–259. p.

¹¹³ Ion Mihalache a regáti Román Parasztpárt vezetője, agrárminiszter a Vaida-Voevod kormányban. *Uo.*, 145–146. p.

¹¹⁴ A nemzetiségi ügyek miniszterelnökségi referense, Klebelsberg Kuno is halaszt-hatatlan teendőnek nevezte a földosztást. Huszti József, Klebelsberg életrajzírója talált rá a Gróf kéziratai között az *Emlékirat a magyar nemzeti birtokpolitikáról* címet viselő dolgozatra. HUSZTI: *i.m.*, 32. p. L. még: MAKKAJ: *Klebelsberg...*, 11–12. p., illetve KOVÁCS Dávid: *Közös hagyomány és érdekegyesítés. Klebelsberg Kuno reformkonzervatív nemzetkonceptiója*, In: Uő: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017, 95–96. p. Neményi Bertalan? [Imre? MB], aki 1911-ben egy MTA pályázatra foglalta össze elképzeléseit a földéhség miatt, ugyancsak a parcellázást, belső gyarmatosítást és telepítést jelölte meg elsődleges teendőnek. PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 46. p. Hegedüs Lóránt, majdani pénzügyminiszter is mélyreható föld- és erdőreformot kívánt, s bízott az ipari nagytőke munkahelyteremtő aktivitásában. L.: HEGEDÜS Lóránt: *A székelyek kivándorlása Romániába*, Franklin, [KlNy. A Budapesti Szemléből], Budapest, 1902, 73. p., 94–96. p.

azonban nem vált a nemzetpolitika egyik vezérfonalává.¹¹⁵ A születési arisztokrácia (és a gazdasági elit) a visszatérés bizonyossága, sőt reménye nélkül eresztette szélnek a magyarság sűrű rajait (s persze ruszinok, szlovákok tíz- és százezreit is). Sok millió holdas birtokaikra nem a nemzet megmaradásának zálogaként tekintettek, csupán, mint a haszonszerzés forrására.¹¹⁶ Szemléletük nélkülözötte a belátást, hogy a kétkezi kisemberek életminőségének javítása hosszabb távon saját érdekeiket is szolgálja. – S a nemzeti érdekközösség belátása, avagy hiánya perdöntő tényező lett, amikor az elszakadó nemzetiségi és anyaországi éltek első dolga lett a magyar tőke-javak és nagybirtokok kisajátítása és szétoztása – nem utolsó sorban *saját* kisparaszti tömegeknek, a méltán „demokratikusnak” nevezett utódállami földreformokban...

Történt mindez annak ellenére, hogy már az akció kezdetén elfogadottá vált, hogy a nemzetgondozási célok nem teljesülhetnek a kivándoroltak gazdasági támogatása nélkül.¹¹⁷ Mi több, ennek a „befektetésnek” hosszabb távú hasznaival is számoltak.¹¹⁸ A túlzott várakozásokhoz képest a magyar kormányfő a valós viszonyokhoz igazodott, amikor 1906 őszén hitet tett a mellett, hogy a regáti magyar kulturális intézményháló megteremtését gazdasági lépések követik, hogy a létfenntartásukban is segített és megtartott kivándorlók egy kedvezőbb gazdasági helyzetben visszatérhessenek az óhazába.¹¹⁹ S ha ennek jogszabályi feltételeit tekintve volt is előrelépés,¹²⁰ a gazdasági környezet vonatkozásában érdemi javulás nem történt. Erről tanúskodtak az 1910-ben tartott gyergyószentmiklósi székely kongresszus munkalehetőséget és a hazaköltözés támogatását¹²¹ követelő, vagy a regáti bérektől

¹¹⁵ A baloldali osztályharcos agitáció sem volt ellentmondásoktól mentes, hiszen a marxi tanításban meggyökeresedett „reakciós tömeg”-elmélet cseppet sem kedvezett a munkás-paraszt szövetség kiteljesedésének.

¹¹⁶ Erről tanúskodik, hogy még 1913-ban is olcsó ruszin és román munkaerőt alkalmaztak a csíkmegyei erdőgazdálkodásban, miközben a székelyek ezrei földönfutóvá lettek. – Miért pusztul a székelység?, *Romániai Magyar Újság*, 1913. február 16.

¹¹⁷ Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása: Románia, A. Az egész akciót érdeklő kérdések (Az 1902. évben történtek és az 1903. évben teendő) Bp. 1902. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644. 1902 XXII. t. 672. asz.

¹¹⁸ A kivándorolt németek gazdasági magatartását tanulmányozva a mintegy harmincezres bukaresti magyarságot fogyasztópiaci tényezőként vették számba a magyar külkereskedelmi forgalom balkáni bővüléséhez. Miniszterelnökségi bizalmas átirat Láng Lajos kereskedelemügyi miniszternek az 1902. december. 15-ei értekezlet gazdasági határozatairól. Fogalmazvány, 1903. febr. MNL OL K 26 ME 744. cs. 406. 1903 XVIII. t. 406. asz.

¹¹⁹ Wekerlének a közös külügyminiszterhez intézett átirata. Tisztázat, 1906. november 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 6063. 1906 XVII. t. 4042. asz.

¹²⁰ Polány már 1904-ben az élethosszig tartó állampolgárság nyugati gyakorlatát ajánlotta a kormányzat figyelmébe, s a visszahonosításban az ügyintézés teljes illetékének elengedése mellett érvelt. Polány Zoltán 118 oldalas jelentése, 1904. április 14., 65. p. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

¹²¹ A Székelyföldi Kirendeltség működését is több felszólaló hevesen bírálta, *Romániai Magyar Újság*, 1910. szeptember 1.

változatlanul elmaradó hazai keresményekről szóló¹²² indulatos felszólalásai. Az iparosokat viszont a hazai gyáripar termékeinek magasabb minősége és mérsékeltbb árai tartóztatták, hiszen a kielezett verseny szülőföldjükön nem sok esélyt kínált a megkapaszkodásra. A budapesti cselédbérek ugyan hamarosan utolérték a bukarestieket, s a mindennapi élet is megdrágult a román fővárosban, ám (a csökkenő intenzitású) munkaerő-áramlás irányát mindez nem tudta megfordítani. A beígért gazdasági intézkedések elmaradtak, illetve megrekedtek egyes hazai nagyvállalatok részéről a székely iparosságnak kínált alkalmazási kvóták megállapításánál és néhány államilag támogatott, ám önerős földparcellázási akciónál.¹²³ A kormányzat kénytelen volt belátni, hogy a kiáltó szociális bajokon célszerű volna közérzetjavító intézkedésekkel enyhíteni.¹²⁴ Ezért került be a Romániai Akció programjába is a *cseléd- és munkásotthonok* felállításának terve a lecsúszás veszélyének leginkább kitett társadalmi csoportok védelmében.¹²⁵ Noha voltak (például a statisztikus Vargha Gyula), akik a *szociálpolitikai gondokat nemzetpolitikai eszközökkel* (például tömeges telepítéssel) kívántak orvosolni.¹²⁶ Azonban ennek inkább a fordítottja hozott korlátozott eredményeket. Nevezetesen a „faji erő megóvása” szempontjából helyes döntés született a regáti magyar árva- és félárva gyermekek hazahozataláról, és gyermekmenhelyi, illetve nevelőszülői ellátásáról. A szórványban élő tanulók magyarként való megmaradásához is vélhetőleg az utolsó szalmaszálát jelentette a predeáli és berecki bentlakásos intézet, amelyek az esetek nagy részében további boldogulást biztosítottak neveltjeik számára az óhazában, rendszerint „családegyesítéssel”, a szülők és családtagok hazatérésével. A kivándoroltak tömeges visszatelepedésének azonban sajnálatos módon nem az anyaország szociális kedvezményeinek kínálata, még kevésbé a csábítóan vonzóvá tett munkaerő-piaci feltételek adtak lendületet, hanem a gazdasági diszkriminációval súlyosbított regáti megélhetési gondok, s a politikai helyzet megromlása a térségben, amely Bosznia vészterhes annexiójától gyűrűzött a két Balkán-háborún át a viláégégiség.

A világháború kirobbanása után a szövetséges Románia „semlegességet” hirdetett és magasra csaptak a Monarchia, illetve Magyarország elleni indulatok. Hatására felgyorsult a magyarság hazaáramlása. Az óhaza azonban

¹²² Érdekes tanulságok, *Romániai Magyar Újság*, 1910. július 10.

¹²³ MNL OL K 26 ME 919. cs. 1923. 1909 XVII. t.

¹²⁴ Az akciónak már az egyik korai egyeztető fórumát kizárólag a húsba vágó szociális kérdéseknek szentelték. Tisza István kormányfő átirata Agenor Gołuchowski külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. január 8. MNL OL K 26 ME 858. cs. 5338. 1903 XVIII. t. 405. asz.

¹²⁵ Átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. április 14. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710. 1904 XVIII. t. 411. asz. Klebelsberg Kuno 1917. április 1-ei programbeszédében földreformot és munkásotthonok felállítását indítványozta. MAKKAI: *Klebelsberg...*, 13. p.

¹²⁶ A kivándorlás (IV.), *Bukaresti Magyar Újság*, 1907. július 7.

most sem a hamisítatlan anyaország képében mutatkozott: a visszatelepedési támogatást feltételekhez kötötte (saját erő, vagy szakképzettség, hazafias értékrend). A hazatérőknek politikai szűrőn is át kellett esniük, hogy a „selejtes elemek” ne fertőzzék a honiakat a szocializmus tanaival.¹²⁷ Az egykori kibocsájtó önkormányzatok is csak vonakodva kapcsolódtak be a visszahonosítás folyamatába.¹²⁸ (S ezek az ellentmondások meglehetősen zavart keltettek a regáti magyarok körében, miközben nem kevesebbről, mint romániai egzisztenciájuk, kötelékeik végérvényes felszámolásáról kellett döntenüik.) Bukarest ezzel szemben gyors és engedékeny lépéseket tett az oly sokáig blokkolt román állampolgárság megadásra¹²⁹ – hogy a hontalanok munkaereje, adója és „vére” a választott hazáé legyen. Ám attól, hogy a kenyéradó új haza végül eltaszította vagy beolvasztotta idegenből jött polgárait, még nem lett édesebb az anyaország megkésétt, tétova ölelése! A dualista magyar állam vezetése továbbra sem gondoskodott állampolgárai százezreinek megélhetéséről, így nem csoda, hogy a regáti magyar férfiak közül sokan, különösen a „hontalanná” lettek nem tettek eleget az óhazából érkezett behívóparancsnak. Próbáltak túlélni, s egérutat nyerni a zavaros időkben, még ha a hirtelen megnyíló román állampolgárság elfogadásával „gyászhuszár” vagy „katonaszökevény” lett is belőlük (s gyermekeiknek sem volt helye többé a magyar tanintézetekben). A sors iróniája, hogy a két hon közötti hányódás számukra úgy ért véget, hogy – immár „állampolgári jogon” – késlekedés nélkül román katonazubbonyba bújtatták. Amikor a határ túloldalán a frontról haza özönlő erdélyi román sorstársaik éppen kivetkőztek a csukaszürke K. u. K. egyenruhából s a várva várt *elcsatolás/egyesülés* fejleményeit figyelték; a bukaresti magyar iparossegédek talán éppen az óhaza ellenében vagoníroztak, hogy a világháború utolsó előtti napján megüzent hadiállapotban Nagy-Románia megszületésének kéretlen részesei legyenek... S az efféle abszurd helyzetek ellen 1918 őszén már nem volt orvosság. Az ezeréves Magyarországot a világháború maga alá temette, s a történelem nem kínált több esélyt Klebelsberg 30 évre kidolgozott nemzetpolitikai programjának teljesüléséhez. A kiegyezéstől számított fél évszázad, a „boldog békeidők” haladéka gyorsan lepergett, de a mutatós gazdasági és kulturális eredményeket nem tetőzte be egy sikeres *érték- és értékharmonizáció* magyar és nem magyar, tehetős és nincstelen között. A Kárpát-medence természetes földrajzi és gazdasági egységét képmutató

¹²⁷ Miniszterelnökségi átirat a hazatelepítésről a földművelésügyi miniszterhez, 1912. augusztus 29. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4301. 1912 XV. t.

¹²⁸ Polány Zoltán a beszédett konzuli díjak átcsoportosításával javasolta érdekeltté tenni a vonakodó érintett önkormányzatokat. Polány 1904. április 14-ei jelentése, 66. p. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

¹²⁹ Pusztai igénybejelentés és 40 bani illeték volt az állampolgárság elnyerésének feltétele. A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 1916. július 3-ai beszámolója. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559. 1916 XVIII. t.

nagyhatalmak és mohó szomszédok a győztes jogán s a „kárpótlás” okán új erőterekbe próbálták tagolni. (Tegyük hozzá, mostanáig éppoly sikertelenül, mint amennyire kudarcot vallott a dualista korszak magyar elitje is az itt élő nemzetek kölcsönös tiszteleten alapuló megbékítésében.)

A vereség és felbomlás előérzetével (még az 1916. évi első román betörés idején) Klebelsberg ezért ostorozta indulatos szavakkal a sajtóit, s kérte számon rajtuk a *nemzeti összetartás és áldozatvállalás* hiányát: „A harcolók jó része paraszt és mezei munkás; ezek nem értik meg, miért kell a románok ellen harcolni, akiket békében a nagyurak, hogy olcsóbb munkaerőt kapjanak, valósággal becsalogatnak.”¹³⁰ A Kárpát-medence peremvidékeinek nemzetiségi túlsúlyt mutató valóságát így nyilvánvalóan nem lehetett a nemzetállami normák szerint átformálni. S a 20. század első éveiben elindított nemzetgondozási akciók nem is ezen a csapáson fejtették ki üdvös hatásukat. Mint láttuk, a *Romániai Akciónak* ennél korlátozottabb céljai is csak részlegesen teljesültek, mégis fontos nemzetpolitikai eredménynek számít, hogy a korábbi éra önelégült és nemtörődöm viszonyulásán túllépve egy tervszerű, részletekig kidolgozott és végigvitt programmal próbálták a magyarság meggyengült térségi pozícióin javítani. S ezzel a kormányzat érdemi választ adott az ellenzék elmarasztaló kritikáira. Lukáts Gyula képviselő még az akció kezdetén okkal vetette a kormányzat szemére, hogy a szomszédos Szerbia és Bulgária is többet áldoz határon kívül élő honfitársaira, mint Magyarország.¹³¹ Az anyagi ráfordításokat illetően csakugyan megállapítható, hogy a *Romániai Akcióban* mindvégig tervszerű takarékoskodás¹³² érvényesült. Ennek ellenére a kormányzat nem zárkózott el a feladatkörök bővítésétől, noha e differenciálódás fedezetét esetenként pénzügyi átcsoportosítással, elvonásokkal teremtette meg. Ezeket a döntéseket a romló feltételekkel és a külhoni magyarok önerős szerveződésének „pedagógiai” elvével¹³³ indokolták. A széthullás küszöbén azonban a kortársak már egészen más nézőpontból értékelték az elvégzett munkát. Petri Pál, a délszláv területeken zajló program egyik irányítója 1919 végén önkritikusan azt írta a külhoni akciókról, hogy „Az e célra fordított anyagi eszközök [...] sohasem állottak arányban a cél fontosságával.”¹³⁴

¹³⁰ Idézi: MAKKAI: *Klebelsberg...*, 12. p.

¹³¹ MNL OL K 26 ME 548. cs. 944/1902 XXII. t. 672. asz.

¹³² Gaál Gyula, a Földművelésügyi Minisztérium külföldi szaktudósítója – ismerve felletesei elvárásait – a kikötői munkásoknak és a cselédeknek tervezett szociális ellátó intézményeket mérsékelt költségvetésből javasolta megvalósítani. Átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. április 14. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710. 1904 XVIII. t. 411. asz.

¹³³ Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása: Románia, A. Bp. 1902. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644. 1902 XXII. t. 672. asz.

¹³⁴ Petri 1919. december 11-ei emlékirata a Propaganda Minisztérium liquidálásáról. MOL K 26 ME 1240. cs. sz. n. 1920 XLIII./C. t. Petri Pál a Julián Egyesület ügyvezető igazgatója volt. Ebben a minőségében Klebelsberg utódja, s néhány hónappal az irat keletkezése után államtitkára a kultuszminisztériumban.

Az utókor bírálatai részben annak tulajdoníthatóak, hogy a program titkos jellege miatt nem értesültek kellő részletességgel a nemzetgondozási akció szervezeti és gazdálkodási hátteréről. A bukaresti reformátusság két világháború közötti elszánt vezetőjének, Nagy Sándornak arról sem volt tudomása, hogy a protestáns intézményhálózatot nem a hívek adományaiból és egyházi költségvetésből fejlesztették, hanem kormányzati forrásokból.¹³⁵ A lelkész ugyanakkor – a diplomáciai viszonylatok jelentőségét alábecsülve – a román állampolgárságú csángók kirekesztését a támogatásokból tudatos „feláldozásnak” és „árulásnak” nevezte.¹³⁶ Végkövetkeztetéseit tekintve Petri Pál, érintett volta ellenére, hasonlóan szigorú álláspontra jutott, mondván, hogy az akció legfőbb célja, a kivándoroltak nagyobb arányú hazatelepedése a földreform elszabotálása miatt maradt el. S a másodlagos cél, a választott hazában élők nyelvi-nemzeti azonosságának ápolása és megtartása pedig a helyi vezetők alkalmatlansága s a „külföldi telepekkel való személyes érintkezés hiánya” miatt szenvedett kudarcot.¹³⁷ S noha okfejtését a Tanácsköztársaság kimúlása után néhány hónappal politikai mellékszövegként terhelték,¹³⁸ láttelele csaknem hibátlan, hiszen az önfenntartás képessége, s az anyagi javak „megfelelő” arányú birtoklása csakugyan az egészséges öntudat alapja, egyben a nemzeti öntudaté is. A másik fontos tényező, a kulturális javakból való részesedés, hogy a honpolgár képes legyen sorsközösséget, de legalább is szoros kötődést érezni és kölcsönös felelősséget vállalni nemzettársaival. Ám a mulasztás éppen itt tűnik súlyosabbnak. A magyarul nem tudó,¹³⁹ mogorva szász és román konzulátusi alkalmazottak és az akciót ugyancsak hűvös távolságtartással intéző miniszterelnökségi és egyházi tisztviselők leereszkedő magatartása,¹⁴⁰ de a tanítók, lelkészek gyakori szereptévesztése is sok hibás döntés, és eljátszott esély okozója lett. A való élet visszasságai, s az akcióban szerepet játszó megbízottak, közreműködők emberi esendősége mindenestre meglehetősen ellentmondásban álltak a támogatáspolitikai alapelvekkel, amelyeket a kezdetekkor emelkedett felfogásban írtak körül; az eljárásmodot illetően ilyen lefegyverző hitvallással: „A romániai magyarok dolgait erős faji

¹³⁵ NAGY Sándor: *A regáti magyarság. Tanulmány a havasföldi és moldvai szórványmagyarságról*, Sajtó alá rend. bev. és jegyz.: Sz. NAGY Csaba, Kalota Könyvkiadó – Zé Könyvkiadó, Kolozsvár – Sopron, 2000, 232. p. A lelkész 1922-től 1941-ig szolgált Bukarestben.

¹³⁶ Uo., 238. p.

¹³⁷ A földreformról ezeket írta: „Kint tartózkodó véreink között a visszavándorlás direkt előmozdítására irányuló akció, főleg a hazai birtokviszonyoknak a parasztság terjeszkedését meggátoló kialakulása következtében nem is indulhatott meg.” Petri 1919. december 11-ei emlékirata a Propaganda Minisztérium liquidálásáról. MOL K 26 ME 1240. cs. sz. n. 1920 XLIII./C. t.

¹³⁸ Diagnózisában effélék is szerepelnek: „itt is a magyar faj pusztulását okozó destruktív elemek ragadták kezükbe a kolóniák szellemi vezetését, külföldi magyar egyesületeink nagyrésztben nem faj-magyarok által vezetett reklámizú alakulások.” Uo.

¹³⁹ MNL OL K 26 ME 659. cs. 4283. 1904 XVIII. t. 411.asz.

¹⁴⁰ NAGY S.: *i.m.*, 234. p.

szeretet és igazán önfeláldozó hazafiúi buzgóság nélkül intézni nem lehet.”¹⁴¹ S Nagy Sándor, a trianoni nemzedék gyülekezeti pásztora ugyancsak „a megtartó szeretet”¹⁴² lelkületével kívánt a jelképes elkóborolt „századik bárány” nyomába eredni, félresöpörve elődjének, Újvárnak az „elszórt csontok életre keltésével” kapcsolatos kétélyeit. Azt azonban maga is látta, hogy a „pásztorlás” teendőihez nem mindenki érzett kellő elhivatást. Így az ösztöndíjas képzésből visszatértek egy része sem, akiknek közösségépítő elszántságáról a lelkész azért festett lehangoló képet, mert a „pártfogók” már kiválasztásukat sem (vagy nem csupán) szellemi-erkölcsi értékeik szerint végezték.¹⁴³ S a diaszpóra-magyarok társadalmi együttműködését nemcsak a *protekcio* torzította, de az a felelőtlen hozzáállás is, hogy a szellemi-lelki hatásgyakorlás célcsoportjai közül hagyták kihullani a fokozott gondoskodást igénylő rétegeket.¹⁴⁴ Márpedig éppen az ő érdekükben lett volna szükség türelmes és kitartó munkálkodásra! A szerencsétlen sorsú *hungarák* megmentéséért hiába rendeztek nemzetközi büntetőjogi konferenciát, s vezettek be az emberkereskedelem korlátozására határátlépési szigorításokat – a megélhetési okok változatlanul hagyásával, s a személyes odafordulás híján nem lehetett a székely kongresszusok egyik fő követelését teljesíteni: megfékezni a cselédlányok ezreinek külföldre széledését. Akik az idegenben, végtelenített munkaidejük miatt a honfitársak táncmultságaira is bajosan jutottak el, még kevésbé templomba, vagy a Magyar Társulat olvasótermébe – magyar szóra, egy jó tanácsra... Nincsen tudomásunk arról, hogy enyhült-e a regáti magyarok legnépesebb csoportjának¹⁴⁵ a fizikai kiszolgáltatottsága a tervezett cselédotthonok jóvoltá-

¹⁴¹ Emlékirat a romániai magyar kivándoroltak szervezése tárgyában, 1901. július 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879. 1901 XXXI. t. 811. asz.

¹⁴² NAGY S.: *i.m.*, 240. p.

¹⁴³ A lelkész csak abban téved, hogy az ösztöndíjakról valahol magas szinten, hozzá nem értő bürokraták döntöttek, holott éppen azok a lelkészek és tanítók, akik közvetlen megbízóik felhatalmazásával helyismeretük és józan mérlegelésük szerint kellett volna, hogy a legalkalmasabbakat javasolják a kedvezményre. *Uo.*, 235–236. p.

¹⁴⁴ Mint tette ezt a *Romániai Magyar Újság* vezetése, mely azzal az indoklással próbált szabadulni a kormánytámogatás fejében vállalt ingyen lappéldányok előállításának költségétől, hogy a kedvezményezettek nemcsak szegények, de műveletlenek is, akiknek a hazafiságán így a lap sem tudna érdemben javítani. Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, véleményezésre. 1913. március 20. MOL K 26 ME 1082. cs. 1795. 1913 XX. t. 581. asz.

¹⁴⁵ A cikk írója szerint a székelyföldi kivándorlók 67%-a fiatal nő és leány volt. VERIDICUS: A kivándorlás mocsaraiból. (1.), *Romániai Magyar Újság*, 1911. július 27. Hasonló, de tényszerűbb adatokat közölt a galaci konzulátus munkatársa: a magyar kolónia mintegy 60%-a nő volt (kb. 1500 fő). S közülük 1232 (81%) cselédként szolgált. (Hatvanan 15 év alattiak!) A férfiak foglalkozása a kimutatás szerint: 1 gyógyszerész, 2 gyáros, 5 folyami tisztviselő, 5 hivatalnok, 3 tanító, 11 kereskedő, 1 fényképész, 42 cipész, 18 asztalos, 9 szabó, 4 pincér, 6 betűszedő, 16 üveges, 41 háziszolga, 52 kocsis, 619 nap-számos és 76 munkanélküli. A galaczi magyarok száma (2.), *Bukaresti Magyar Újság*, 1902. szeptember 21.

ból? Vélhetően legtöbbjük számára az „intézményes” és „felebaráti” segítség egyaránt elmaradt, így hát sodorta őket az élet árja, s lettek jó esetben is bojárok kitarottjai, vagy kereskedő- és kocsmáros-feleségek,¹⁴⁶ akikről névváltoztatásuk után már csak kevesen tudták, mert (sebzett önérzettel, és/vagy a neofiták makacs öntudatával) váltig tagadták, hogy – magyarnak születtek...

*

A regáti magyarok megtartásáért zajló titkos kormányzati segélyprogramot tekinthetjük úgy is, mint a darwinista létharc egyik kelet-európai epizódját, s ebben az összefüggésben érvényes a neves demográfus megállapítása, mi szerint a két dunai fejedelemség, s az 1859-es egyesülésükkel megszülető Románia „a magyarság évszázados nagy temetője” volt.¹⁴⁷ Ez esetben a magyar történettudomány nem térhet ki az elől, hogy összehasonlító vizsgálatok egész sorát végezze el annak megállapítására, hogy regionális viszonylatban milyen hatékonysággal működött a dualizmus kori magyarság önvédelmi mechanizmusa. Megismerve egyúttal az állam fedőszerveként működött Szent László Társulattal (és a Julián Egyesülettel) rokon Román Kulturális Egység Ligája, az osztrák-német Deutscher Schulverein, az olasz Lega Nazionale, a horvát Družba sv. Ćirila i Metoda, a szerb Društvo Sveti Sava, vagy akár a görög Ethniki Etaireia törekvéseit, sajátos módszereit és ezek eredményét a nemzeti közösség anyaországi joghatóságon kívül élő tagjainak gondozásában.

S mennyivel célra vezetőbb lenne, ha egy ilyen széles körű kutatást a szomszéd népek tudományosságával karöltve végeznénk el, s jutnánk szélesebb összefüggésekben olyan dialektikus felismerésekre, hogy saját kulturális örökségét ápolva melyik náció milyen sikerrel szerzett érvényt saját politikai érdekeinek; s ugyanakkor mennyire volt megengedő, elfogadó más népek hasonló törekvéseivel szemben?

Ám sajnálatos módon nem lehetnek illúzióink a felől, hogy e vizsgálódások eredményeit régióink tudományos és politikai fórumai – rövidlátó érdekektől vezetve – mennyire másként értékelnék... Az önigazolás készítése, s a bűnbakkeresés ösztöne ugyanis igen mélyen van kódolva a nagyhatalmaktól szorongatott Duna-völgyi népek habitusában, hiszen tagadhatatlanul szükségük volt bizonyos önszuggeszcióra, bocsánatos önccsalásra a puszta túléléshez. Ám gyökeresen megváltozott viszonyok között, manapság ugyanehhez őszinte szembenézésre volna szükség – a kettős kötődésű diaszpórák és tör-

¹⁴⁶ Kertész József, bukaresti tanító írta: „Görög, szerb, bolgár sok esetben román vagy német kocsmárosnak, kereskedőnek többnyire mind magyar származású neje van, de erről tudni már egyik sem akar.” *Bukaresti Magyar Újság*, 1902. május 25.

¹⁴⁷ THIRRING: *i.m.*, 6. p.

ténelmi kisebbségek közvetítésével, az őket éltető „megtartó szeretet”-től¹⁴⁸ katalizálva.

Mert a közös munka így válhat tárgyilagos (kár)felméréssé saját mulasztásainkról, túlkapásainkról, s olykor elbukó, de akár követésre méltó kezdeményezéseinkről is. Eredményeinket szembesítve így juthatunk előítéletektől mentesített, érvényes ön- és szomszédságismerethez. Mert évszázadok óta hiába ítéltettünk együttműködésre, ha a trianoni békediktátum 100 éves évfordulóján még mindig egy legyőzött nép, és revánstól tartó győztes szomszédjai méregetik egymást a Kárpát-medencében. Mert az első világháború után felelőtlen békecsinálók az önrendelkezés elvére hivatkozva, de a népszavazást megelőzve parcellázták szét a soknemzetiségű Magyarországot, s ezzel egy rófnyi és mulékony előnyt adtak az ugyancsak soknemzetiségű utódállamoknak a darwini létharc lokális megvívásához. Ugyanakkor a régiót (ezúttal a visszajáról, de újólag) a nemzeti kizárólagosság gyötrelmes útvesztőjébe taszították. S elgondolkodtató, hogy a sorstárs nemzetek elitjeit a német, majd szovjet expanzió sem döbbsentette rá öngyilkos versengésük hiábavalóságára. Még aggasztóbb, hogy mindmáig – roppant világméretű homogenizációs erők árnyékában – sem jutottak sokkal előbbre a *regionális érdekharmozációban*...

A reményteljes visegrádi együttműködést leszámítva, amely abból a józan politikai belátásból született, hogy napjaink súlyos globalizációs kihívásai idején a régió népei egymásnak feszülve aligha, ellenkezőleg, csakis kötelékben küzdve őrizhetik meg sajátos értékeiket és önazonosságukat.

¹⁴⁸ NAGY S.: *i.m.*, 240. p.

